

Anmeldelser.

Erik Arup: Danmarks Historie. II. Bd. København 1932.

Det 16. Aarhundrede.

I.

Det er nu vel godt en Sned Aar siden, det blev bekendt, at daværende Arkivar i Udenrigsministeriet Dr. Arup forberedte sig til at levere en Haandbog i Danmarks Historie til Afløsning af Allens bekendte Værk, og at Bogen mentes at kunne foreligge i Løbet af $1\frac{1}{2}$ til 2 Aar. De, som i hine Dage ønskede at kende Definitionen paa en Haandbog, maatte søge den i Molbechs Ordbog, der oplyste, at dermed forstaas: 1) »En Bog, som man idelig, daglig bruger«; og 2) »En Bog, som indeholder i Korthed de første Grunde til en Videnskab«. Hertil føjer den gamle Videnskabernes Selskabs Ordbog som tredje Karakteristikon: »En liden Bog, som man beqvemmeligen kan tage i Haanden«. Hvad enten man anvender alle tre Definitioner hver for sig eller under eet, maa det siges, at de kun i ringe Grad udtømmer den Bogs Væsen, der hidtil gennem to Dele paa tilsammen 1000—1100 store Sider kun er ført ned til Christian IV.s Indgriben i Trediveaarskrigen 1625, og som vokser i Omfang med en saa rivende Hast, at alene det 16. Aarhundrede fylder næsten en Tredjedel af hele Værket. Skal der være Tale om en Fortsættelse efter samme Maalestok, vil man altsaa endnu langt fra være naaet halvvejs, og man maa regne med et samlet Værk paa flere tusinde Sider.

Det kan ikke være andet, end at det første Indtryk af den nye Historie vil virke fængslende paa mange. Allerede som Arbejdspræstation er den imponerende. Her synes hele det trykte Materiale til Belysning af vor Udvikling at være taget i Brug til en særdeles indgaaende Skildring. Det er navnlig den indrepolitiske Historie, som behandles, og mange Sider af denne, som ellers ikke plejer at medtages, er skudt frem i første Linje; andre behandles vel mere strejffvis, men deres Tilstedeværelse markeres

dog. Dette gælder saaledes ikke blot om, hvad der hidtil har været regnet for at ligge under Retshistorien, men ogsaa om Skolevæsen, Fattigvæsen o. l. — Love, Recesser og de utallige kgl. Forordninger tages flittigt i Brug hertil. Fremstillingen gennemstrømmes af en Aand, der, selv om den ikke kan betegnes som moderne i europæisk Forstand, dog er forskellig fra, hvad man møder i tidligere dansk historisk Literatur. Her er heller ikke nogen fornem Tilbageholdenhed over for Nutidens Spørgsmaal; tværtimod, hvad der anses for at kunne belyse disse, drages med Forkærlighed frem. Resultatet bliver et farverigt Billede, ikke saa meget af Danmarks Historie, som Titlen lovede, som af det danske Folks Udvikling, saaledes at denne ses ud fra Underklassernes Synspunkt og skildres med Sympati for disse. Ledemotivet er ganske vist de førende Personligheders Kamp om den politiske Magt, men dette gør i hvert Fald ikke Skildringen mindre fængslende. Naar hertil føjes, at Formen er livfuld, ikke tyngt af stilistisk Bredde, tværtimod kondenseret, ja undertiden helt lapidarisk, turde allerede af det anførte fremgaa, at den tykke Bog langt fra kan kaldes kedelig eller ligegyldig.

Men viser allerede det Ydre, at Haandbogens Ramme forlængst er sprængt, saa at Værket ingenlunde falder »bequemmeligen i Haanden«, fremgaar det ogsaa af det Indre, at Værket indeholder noget helt andet end Grundlinjerne af Danmarks Historie, som man »daglig« vil vende tilbage til. Baade mere og mindre, fordi, som bekendt, Grundlinjerne i denne Bog er alt andet end ubestridte. Men det har hidtil været saaledes i Videnskabens Verden, at naar en Forfatter fremsatte et helt nyt Syn paa et Folks eller Tidsrums Historie, underbyggede han det med et kritisk Bevisapparat. Det holdt Mommsen og Ranke sig ikke for store til; nyere Forfattere som Erslev og Fridericia endnu mindre. Eller man kan gaa den Vej, som Emil Hildebrand, før han udsendte »Den svenska statsförfattningens historiska utveckling«, eller de hjemlige Forfattere af »Danmarks Riges Historie«, nemlig at fremlægge Bevismaterialet for deres Nysyn i særlige Tidsskriftsafhandlinger, før eller samtidig med Hovedværkets Fremkomst. For det Arupske Værks Vedkommende er dette kun sket i sparsom Grad, og saa godt som ikke for den store Del af det, som omfatter det 16. Aarhundrede. Den nye Bog har saaledes i det ydre Karakter af at være et ikke-videnskabeligt Værk; der klæber stadig noget af Haandbogens Præg ved den. Men den hører paa den anden Side aldeles ikke til Populærhistorierne, og Forf. vil sikkert have sig meget betakket for at se den slaaet i Hartkorn med Danmarks-historier, som de bekendte af Fabricius eller Ottosen. Der er altsaa

allerede i denne Bogs Form noget, som gaar paa tværs af alle hittidige Kategorier; den gør Krav paa at bringe noget nyt og kræver Respekt herfor, men samtidig er den ukontrollabel, undtagen for de overordentlig faa, der i Forvejen kender alle de Kilder, hvorpaa den bygger, eller véd, hvor de skal finde dem.

Det bør derfor ikke undre, at Anmelderen holder sig til den Periode, med hvilken han paa Embeds Vegne har Pligt til at være fortrolig, nemlig det 16. Aarhundrede. Hertil kommer to vægtigere Grunde. Dels udgør Skildringen heraf en saa stor Del af det nys udkomne 2. Bind, henvend Halvparten, at den maa antages at give et tilstrækkelig tydeligt Indtryk af Forf.s Arbejdsmetode. Dels har de fire sidste Aarhundreder af Danmarks Historie, altsaa Tiden efter 1523, som historisk Arbejdsmark deres særlige Karakter. En af de bedste Kendere af vor nyere Historie har en Gang fremsat det Paradoks, at Danmarks Historie egentlig først begynder med 1523. Disse Ord rummer dog megen Sandhed. Historie er Genfødsel, altsaa Rekonstruktion. Naar der, som i vor Middelalders Historie, kun »opgives« faa Punkter til Støtte for Konstruktionsopgaven, er det en Selvfølge, at der kan tegnes mange forskellige Figurer, som »gaar gennem« disse Punkter. Fra og med det 16. Aarh. forandres dette Forhold. Først nu er der bevaret et saa fyldigt Kildemateriale af første Rang, en saadan Mængde faste Punkter for Tegningen, at den videnskabelige Fantasi, — der i de saakaldte Aandsvidenskaber jo har en større Berettigelse end indenfor den eksakte Videnskab — i langt højere Grad end tidligere er bunden. Der kan kun vælges mellem faa Muligheder, undertiden foreligger der slet intet Valg. Og endnu eet, saare betydningsfuldt: Alle de givne Punkter skal med i Tegningen. Dette vil naturligvis ikke sige, at alle Detaljer, som er kendte, skal indgaa i den historiske Skildring, men at Udvalget af dem skal være typisk, saa at de for Tidsalderen karakteristiske og i sig selv betydningsfulde Træk er medtagne. Den Forsker, som forsynder sig imod denne elementære Regel, stiller derved sit Værk udenfor de videnskabelige Arbejders Række.

II.

Den nye Skildring af det 16. Aarhundrede gør, sandt at sige, allerede ved første Øjekast et noget uoverskueligt Indtryk, som ikke tyder paa, at den er udarbejdet efter en fast lagt Disposition. Det er bl. a. ikke muligt at faa Sammenhæng i den Samfundsudvikling, der er Hovedsagen for Forf. Grunden er dels Opdelingen i mindre Afsnit uden indbyrdes Forbindelse; hver

Haandfæstning behandles saaledes for sig uden tydelig Sammenhæng med hele Forfatningsudviklingen. Dernæst skyldes det Forf.s overordentlige Kærlighed til Detaljer, som ofte kunde have været sparet. Dette gælder navnlig for Navne og Aarstal; der anføres mange Embedsmænd og Adelsmænd, som forbliver »tomme Navne«, og for Datoer har Forf. en hel Passion. Men ogsaa her synes Vilkaarligheden at herske: hvorfor anføres t. Eks. S. 429 den ligegyldige Dato for Johan Rantzaus Overgang over Sundet 1525, men derimod ikke Dagene for hans to Sejre over Bonderne ved Lund og Bunketofte, som dog endelig har noget mere Betydning?

Ligesom Kompositionen altsaa er noget los, behøver man heller ikke at have syslet længe med Bogen, før man bliver klar over, at den er behæftet med mange, lad os sige: Unøjagtigheder. De skyldes ofte en for hastig Udarbejdelse. S. 431 tales saaledes om Befæstningen ved »Aarhus«, der skal være »Aahus« (i Skaane); S. 440 om »Bonde Daa« istf. »Bonde Due«; S. 450 citeres fra Recessen 1530 Ordene om, at »hvilken som Aanden (skal være »Naaden«) haver, maa den klarligen prædike«; S. 447 og 449 henføres det samme Brev henholdsvis til 20. Maj og 20. Juli (det første er det rigtige); S. 452 opgives Besætningen paa Akershus 1532 til 30 Mænd (skal være 20); S. 457 er der ikke mindre end 4 Fejl i Listen over de Adelsmænd, der var til Stede paa Herredagen 1533, idet »Anders Bolle« skal være »Anders Bille«, »Anders Brahe« »Axel Brahe«, »Knud Ulfstand« »Trud Ulfstand«; endelig er Niels Lunge ikke Væbner, men Ridder. Ofte drejer det sig om rene Skodesløsheder; Christiern II føres ikke d. 25., men d. 26. Juli fra København til Sønderborg (S. 453); Johan Urne overgiver Københavns Slot ikke d. 24. Juni, men den 24. Juli 1534 (S. 474); Slaget ved Svenstrup staar ikke 15., men 16. Okt. s. A. (S. 475); Slaget ved Helsingborg ikke 12., men 13. Jan. 1535 (S. 477); samme Steds opgives Christian III.s Ryttere 1535 til 2500, et ganske usandsynligt højt Tal (se Da. Mag. 4. R. III, XVI); S. 551 forveksles de to svenske Historikere Johannes og Olaus Magni Værker; S. 554 sættes 17000 Daler lig 680000 Kr., hvilket aabenbart er en Fejlskrift for Troels-Lunds 68000 Kr. osv. osv.

Man kunde blive ved med at anføre Eksempler paa saadanne, mere eller mindre betydningsfulde Fejl. En Opregning af alle Urigtighederne vilde allerede af Pladshensyn være en Umulighed her. Hvis det herimod vil blive indvendt, at hvor der meddeles en saadan Mængde Kendsgerninger, kan der nødvendigvis løbe nogle Fejl imellem, maa vi som Svar gennemgaa nogle faa Sider,

tagne ganske i Flæng. Jeg griber her Skildringen af den unge Christian IV.s Forhold til hans samtidige, Arild Hvitfeld, Tyge Brahe og Frederik Rosenkrantz, som det skildres paa de 4 Sider 645—648. Om den første af disse hedder det: »Vi véd, at Arild Hvitfeld stod i venskabelig og videnskabelig forbindelse med alle de mange, der dengang gjorde samlinger til dansk historie, Peder Olsen i Roskilde, Chytræus i Slesvig« osv. Hertil er først at bemærke, at Hvitfeld begyndte sit Forfatterskab 25 Aar efter Peder Olsens Død, og at der ikke er ringeste Grund til at antage, at han nogensinde skulde have truffet ham, da den eneste Forbindelse mellem dem bestaar i, at Hvitfeld »vistnok«¹ gennem Anders Vedel modtog nogle af Peder Olsens Samlinger længe efter dennes Død. Hvad Chytræus i Slesvig angaar, har en saadan Forsker aldrig eksisteret, derimod nok en Chytræus i Skaane (foruden den berømte rostockske Theolog), og 2 Cypræus'er i Slesvig; det er formodentlig om den ene af disse, der her er Tale². Om Tyge Brahe meddeler Forf., at han af Rentekamret aarligt modtog 50 Dlr., en i Sandhed beskeden Understøttelse, der da ogsaa i Virkeligheden var 500 Dlr.; til Gengæld laante Tyge Brahe ifølge Arup Hertugerne af Mecklenburg 1000 Dlr., skal være 10000; en saa meget mærkeligere Unøjagtighed, som Forf. selv paa den følgende Side citerer Kongens Bebrejdelse til ham, at »Du i mange Tusindtal haver dennem (dvs. Dalere) til Herrer og Fyrster at udlaane«. Paa samme Side anføres som Bevis for den unge Konges »brutale hensynsløshed«, der »vakte forfærdelse« hos Daliden, Dommen over Frederik Rosenkrantz, som 1591 — skal være 1593 — var kommet hjem fra sin Udenlandsrejse og var traadt i Forhold til Dronningens Jomfru Rigborg Brockenhus. Men dels nævnes det ikke, at Frederik Rosenkrantz paa det Tidspunkt vistnok var trolovet med en anden Kvinde, hvad der i høj Grad maatte skærpe Forseelsen³, heller ikke, at Rigborgs Fader, Laurids Brockenhus, ved sit uforsonlige Krav om Retsforfølgelse lagde Tryk paa Kongen og gjorde en mindelig Ordning umulig. Det var da heller ikke Kongen, saaledes som Forf. fremstiller det, men Rettertinget⁴, der paa Grundlag af Gaardsretten fældede den bekendte haarde Dom over Rosenkrantz, og der er næppe Grund til med Arup at glæde sig over, at »slægten Brockenhus var dog mildere end kongen, thi den anerkendte den søn, Rigborg Brockenhus fødte«. Dette hverken vilde eller kunde Brockenhus'erne; det

¹ H. F. Rordam: Arild Hvitfeldt S. 318.

² Rordam steds. S. 55 f.

³ Vedel Simonsen: Eske Brock II. 60.

⁴ V. A. Secher: Kongens Rettertingsdomme I, 275.

var naturligvis Rosenkrantzterne, som skænkede denne deres Ætling deres Anerkendelse og deres Navn.

Endnu kun et Eksempel paa, hvilke Misforstaaelser en saadan forhastet Udarbejdelse kan føre til. Det er det ovenfor nævnte Brev af 20. Maj 1530 (S. 449). Heri fortæller Hans Mikkelsen under Landflygtigheden Christiern II om en Besigtelse af Københavns Befæstning, der nylig var bleven foretaget af Frederik I.s Rigsraader, særlig Anders Bille og Mogens Gøje. »Da sagde hr. Anders Bille til raadet: — hedder det i Arups Gengivelse — »Hvad enten I nu bygger denne vold til bedste for kong Christiern eller for rigsraadet, da bygger I den i alt fald til rigets bedste«. Meningen af disse Ord maa saa være, at Hovedsagen ikke er, om den landflygtige Konge eller Rigsraadet faar Nytte af Volden, men derimod, at der nu findes en Befæstning mod udenlandske Fjender. Dette er altsaa en Lovtale over Borgerne for deres smukke patriotiske Tanke. Imidlertid betegner Forf. selv Ordene som »udæskende« og som et Vidnesbyrd om »den dybe samfundsstrid«, hvilket sandelig ikke er let at begribe. Men i selve Brevet¹ staar der da ogsaa noget ganske andet, nemlig: »Hvad heller bygger I denne Vold Kong Christiern til Gode, eller og Rigsens Raad til gode; gør I det Rigsens [Raad] til Gode, da er I derudi Løgnere (løffuendis)«. Meningen er altsaa, at Borgerne beskyldes for at lyve, hvis de vil paastaa, at de er loyale Undersaatter af Frederik I. Og dette kan virkelig kaldes »udæskende«.

Ogsaa til Illustrationerne strækker denne Unøjagtighed sig. S. 509 gengives nogle Tegninger af Hamsfort, der skal forestille »den sidste katolske biskop Knud Gyldenstjerne, der i ridderrustning afleverer bispehue og krumstav, og den første protestantiske biskop Jørgen Sadolin, der prædiker«. Det sidste Billede viser imidlertid tydeligt nok en livlig Disputats mellem to Gejstlige, altsaa ikke nogen Præken; paa det første ser man en Mand i Rustning staa som Skjoldholder ved Gyldenstjernernes Vaaben, saaledes som det er almindeligt i Datidens Sigiller. Christoffer af Bayern har eksempelvis som Skjoldholdere en Kvinde og en Engel, Christiern I to Vildmænd, Hans en Love og en Lovinde, Familien Haxthausen en Hest. Skal man heraf slutte, at Kong Christoffer er bleven til en Engel, eller Haxthausen til en Hest?

Det er sandt, at det kun har ringe Betydning, om der var 20 eller 30 Mand paa Akershus, eller om Slaget ved Svenstrup stod den 15. eller 16. Oktbr. Men naar den Slags Unøjagtigheder bliver saa mange, at man maa opgive at tælle dem, efterlader de unægtelig en Følelse af Utryghed over for Skildringens Enkeltheder, der

¹ C. F. Allen: Breve og Aktstykker I, 595.

alligevel ikke er uden Vægt. Man vil over for den ene eller anden nye Oplysning blive ængstelig ved at stole paa den, for man har verificeret den gennem at opsøge Kilden. Og dette er ikke Hvermands Sag. Man kommer til at tænke paa den engelske Historiker Froude, om hvem det blev sagt, at han led af den besynderlige Svaghed som oftest at gribe lige ved Siden af det rigtige, naar han skulde gengive et Faktum, en Dato eller et Aarstal.

Men Bogen er heller ikke fri for Modsigelser. Side 485 hedder det om Christian III 1536, at han viste sig »meget kortsynet« ved at opgive det »glimrende magtmiddel« over for Herremandsstanden, som tidligere danske Konger havde haft i Folkets Tilslutning til dem gennem en Rigsdag. Nu kommer denne Klage over Rigsdagens Forsvinden Læseren noget overraskende, hvis han husker paa, at Forf. 80 Sider forud (S. 405) ved Frederik I.s Haandfæstning har fundet det ganske naturligt, at der ikke blev Tale om at bevare nogen Rigsdag; »thi denne kunde allerede efter tidens vanskelige samfærdselsforhold kun sammenkaldes nu og da, naar spørgsmaal af aldeles afgørende betydning for hele det danske samfund kom i betragtning, ikke deltage i det almindelige lovgivningsarbejde«. Hvilken mægtig Udvikling af Samfærdselsmidlerne maa man ikke forudsætte i Løbet af disse 13 Aar, naar Landet altsaa laa saa helt anderledes i 1536! Kun Skade, at den er ligesaa ukendt som usandsynlig. Men dette er ikke den eneste Prøve paa Inkonsekvens. Peder Okses Modstander Herluf Trolle, der S. 553 karakteriseres som »brav, men svagt begavet« (en betænkelig Udvidelse af Troels-Lunds Ord »en trofast Slider«, hvad der iøvrigt heller ikke er den almindelige Dom over Herluf Trolle, thi Thiset kalder ham i Biogr. Lex.: »dygtig, munter og beleven«); samme Herluf Trolle betegnes to Sider længere fremme som Oppositionens sejrrige Fører i Rigsraadet, og der tilføjes: »Denne 40aarige og rige herremand kunde for alle de misfornøjede tage kampen op med de Okser«. Det er ikke noget Vidnesbyrd om Peder Okses egen Intelligens, at en »svagt begavet« Fører for Oppositionen imod ham saa let kunde slaa ham af Marken. Noget tilsvarende gaar det den unge Christian IV. Side 640 kaldes han »selvsikker« og »overbevist om sin evne til at herske over mennesker, skønt han slet ikke kendte dem«; men S. 654 siges det, at »Christian 4.s naturlige begavelse tillod ham at arvtage Hans Steenwinkel saa godt som Kristoffer Walkendorf«. Grellest træder Modsigelsen vel frem mellem Ordene S. 578 L. 7 f. n.: »Maaske tænkte rigsraadet virkelig paa for at opnaa freden med Sverige, som det saa stærkt ønskede, at fjerne kong Frederik 2. for Erik 14. eller en anden prætendent«; og straks efter S. 579 L. 3 f. o.: »Det

var nu heller ikke det danske rigsraads tanke; hvad det ønskede, var blot, at kongen skulde forsone sig med Peder Okse.

Et tredje Vidnesbyrd om Arups Travlhed er hans mærkelige Afhængighed af Forgængernes Arbejder, saa snart det drejer sig om Ting, der ikke interesserer ham. Dette gælder navnlig Krigshistorien. Han har herunder øjensynligt haft »Danmarks Riges Historie« (af Heise) liggende ved Siden af sig paa Bordet, og han har benyttet den paa en Maade, der kun kan betegnes som nærgaaende. S. 440 kaldes de jyske Bispers Brev til Dr. Eck »svulstigt og ydmygt«; disse Ord er hentede fra Heise S. 295. S. 453 læser man om Christiern II.s Fængsling paa Sønderborg, at Lensmanden Knud Gyldenstjerne — som forøvrigt ikke var Lensmand paa Sønderborg — »trak kongen i skægget og rev den gyldne vlies' ordenskæde af hans hals; den fandtes senere blandt kong Frederiks efterladenskaber«; Udtrykket er ordret taget fra Heise S. 333. Navnlig maa man undres ved Gennemlæsningen af Grevefejden, der dog som vor sidste Borgerkrig kunde formodes at have interesseret Forf. Ved Skildringen af Kongevalget i Ry Kirke S. 472 er Heise S. 351 ordret benyttet; Bøndernes Hylding af Greven paa Ulvemosen, Københavns Overgivelse til ham med de paafølgende Ændringer i Byens Styrelse og Bondeoprøret paa Fyn, alt skildret S. 473, har ren Ordlighed med Heises S. 347—352. Kun Dommen over Adelens Overløben til Greven er forskellig hos de to Forfattere, hos Heise Misbilligelse, hos Arup varm Tilslutning. Horsensmødet i Aug. 1534 (S. 474) stemmer igen indtil det ordrette med Heise S. 353; fra Heise S. 356 har Arup S. 475 opnaaet at faa to Fejl i Fremstillingen af Slaget ved Svenstrup mellem Skipper Klement og den jyske Adel, nemlig at Kampen stod d. 15. Okt., og at Skipperens Hær var en ren Bondehær (den bestod, som bekendt, ogsaa af Landsknægte, og dette var Hovedsagen). Den hele følgende Skildring af Klementsoprøret og Skipperens Fangenskab S. 475 viser samme ordrette Overensstemmelse med Heise S. 357—361, og dette gælder endvidere om Udtalelsen om Poul Helgesen og om hele Fremstillingen af Københavns Belejring og Overgivelse (hvorfor bliver iøvrigt Borgernes »hvide stave« til »hvide skærf« hos Arup?) (Arup S. 477 f. fra Heise 368 til 378 ff.).

Intet Menneske vil betvivle, at Forf., i Stedet for at gøre disse Ekscerpter af en Forgænger, med Lethed vilde have kunnet give en i Formen selvstændig Skildring af Grevefejden. Forklaringen synes kun at kunne være den allerede nævnte: Hans Interesse for alle disse Begivenheder har været minimal, og han har derfor søgt at gøre det af med Skildringen af dem paa den nemmeste og billigste Maade.

III.

Hovedvægten i Arups Fremstilling er, som sagt, lagt paa den indre Historie. Den ydre Historie behandles saa summarisk, at t. Eks. Kalmarkrigen afspises med en halv Side, korrektere bestemt 26 Linjer. Det er mindre, end hvad der i samme Bog ofres paa Tugthusets Oprettelse, et Tilfælde, som ligner en Tanke. Og dog er Kalmarkrigens varige Betydning med Rette fremhævet af I. A. Fridericia¹. Men lad nu være, at Krige vel betragtes som antikverede Fortidslevninger, der ikke bør optage for megen Plads i en Skildring, der skal vække Nutidens Interesse, saa bliver Forholdet dog et noget andet m. H. t. Danmarks hele Forhold til Omverdenen, saaledes som dette bestemmes ved Landets geopolitiske Placering. Heller ikke dette Problem, der omfatter Halvdelen af vor Historie, og efter det øvrige Europas Mening den vigtigste Halvdel, kan siges at være Genstand for vaagen Interesse hos Forf. Naturligvis kan han ikke undgaa at komme ind paa Striden mellem Hansestæderne og Nederländerne om Farten gennem de danske Stræder, den som kulminerer i Grevefejden. Men efter 1536 bliver de udenrigspolitiske Linjer stadig løsere og tilfældigere, derfor heller ikke meget frugtbare at følge. Nu begynder ogsaa paa dette Omraade Unøjagtigheder at melde sig²; eksempelvis kan det anføres, at Brömsebrotraktaten mellem Danmark og Sverige 1541 refereres med følgende Ord S. 497: »Det ene rige skal ikke begynde nogen krig, uden at det forud har underrettet (fremhævet her) de andre riger om aarsagen dertil«; Traktaten selv siger i § 10: »Skal og intet af disse 3 Kongeriger gribe til en ny aabenbarlig Fejde med nogen uden det andet Riges Vidende og Vilje«; hvilket rigtignok er noget andet. Om samme Traktat hedder det udfra Forf.s stærke Aversion mod de »nationalistiske« Historikere, at »den er selv i skandinavismens hedeste aar neppe nogensinde blevet nævnt«. Man efterse blot Allens Haandbog (1. Udg.) S. 344 eller Fabricius' Danmarks-Historie (1. Udg.) II, 177, hvor man vil finde Brömsebrotraktaten baade nævnt og paaskønnet. Den efterfølgende berømte Fredstraktat i Speyer 1544 mellem Danmark og Kejser Karl V fremstilles som »et diktat fra en overmægtig verdenshersker til en aldeles underlegen modstander« (S. 500). Selv Schäfer³, som ingen kan

¹ H. T. 7 R. IV, 129.

² Forinden hedder det S. 448, at Frederik I »allerede 13. apr.« [1530] havde sluttet Forbund med Filip af Hessen om gensidig Hjælp i Tilfælde af Krig. Men Forbundet er allerede af 4. Apr. 1528 (Laursen: Dmks Traktater I, 68 og 78). Forbundet af 13. Apr. 1530 gik derimod ud paa Hertug Ulrik af Württembergs Restitution (Laursen I, 84).

³ Gesch. von Dmk IV, 461.

beskyldte for at undervurdere tysk Politik's Indflydelse paa Danmark, peger dog paa den Betydning, som Nederlændernes Klager over deres forstyrrede Ostersohandel havde ved at bevæge Karl V til denne Fred, og at Freden i Virkeligheden var et Kompromis imellem de to Fyrster, hvorved Kejseren jo desuden opnaaede, at Danmark forlod det franske Parti i Europa. Heller ikke er det korrekt, naar ifølge Arup Christiern II skulde »udløses af sit fængsel«, thi Fredstraktatens § 17 gaar kun ud paa, at den fangne Konge skal have Adgang til Jagt, Fiskeri og lignende »Kortvillighed« samt »besser gehalten werde«, og at Christian III skal sørge for at faa Tvisten med ham ud af Verden »aintweder guetlich oder rechtlich«. Som bekendt opnaaede Christiern II heller aldrig sin fulde Frihed. Her er ikke Tale om en overmægtig Verdensherskers Bud, thi nogen let Sag vilde det ikke have været for Kejseren, hvis Magt, som Verdenshistorien viser det, dog var begrænset, at tvinge Danmark.

Fra dette Øjeblik af hører vi ikke mere om dansk Udenrigshistorie i Christian III.s Tid, og den tages først op igen umiddelbart for Syvaarskrigens Udbrud. Det drejer sig om det livlandske Spørgsmaal. Meget overraskende hedder det S. 567 om Erik XIV.s Tilbud til Hertug Magnus at ville betale denne 40.000 Dlr. for Anerkendelsen af Sveriges Overhøjhed over Øsel: »Men dette tilbud, der i virkeligheden gik ud paa en dansk-svensk samvirken i Balticum, blev afvist af Danmark som en fornærmelse«. Altsaa: et temmelig kluntet Forsøg fra svensk Side paa at lempe Danmark ud af Øsel og samtidig sætte Uvenskab mellem Frederik II og hans Broder skal være Skandinavisme. Forstaa det, hvo som kan! Ogsaa paa andre Punkter i Syvaarskrigens Forhistorie er der Ukorrektheder; det er saaledes ikke rigtigt, at Magnus skulde have udæsket Svenskerne ved Angreb paa Estland, og det burde ikke have været forbigaaet, at Erik XIV ved Fredsforhandlingerne i København 1562 ikke blot stillede Fordring om Øsel og Gotland, men endog om Skaane, Halland og Blekinge. Det er derfor ikke berettiget at behandle Problemet saa ensidigt, som om Frederik II alene havde Ansaret for Krigen; Holbergs Ord om »disse unge og muntre Konger« eller, som det ogsaa lyder, »Gammelt Had og unge Konger«, rummer en Sandhed, som ikke bør tilsløres.

Det er dog navnlig efter Syvaarskrigens Slutning for Perioden 1570—1611, at Fremstillingen af Forholdet til Omverdenen bliver helt ufyldstgørende. Hovedsagen er, at den betydningsfulde Linje, som fører fra Svenskernes Afspærring af Narvahandelen 1581 til Nordhavsfartens Opkomst ved Vesteuropas Handel paa Arkangelsk (og det dermed forbundne Fiskeri ved Nordnorge),

ikke er trukket op. I Stedet faar vi udførlige Oplysninger om saa begrænsede Omraaders Udvikling som Færoernes og Islands, der vel har deres Interesse, fordi vi endnu staar i Statsforbindelse med dem, men som i Betydning træder langt tilbage for det, som dengang var et verdenshistorisk, i hvert Fald et verdenshandelsmæssigt Problem. Selv om man i en Danmarkshistorie ikke behøver at medtage norsk indre Udvikling i Foreningstiden, er det dog en Umulighed i den ydre Politik at skille Dele af den dansk-norske Helstats Fælleshistorie ud. »Kongens Strømme« er udeleligt Fælleseje¹.

Det maa overhovedet betones, at der ikke i Arups 16. Aarh. er gjort Forsøg paa at indfatte Danmarks Historie i den store Sammenhæng, hvor den hører hjemme. Hvis man vil indvende, at man heller ikke i ældre Fremstillinger finder de forbindende Linjer mellem os og den øvrige Verden trukket tilstrækkelig kraftigt op, er dette intet virkeligt Forsvar, og desuden var der allerede i Ottosens Nordens Historie gjort et første Forsøg herpaa, selv om det kun gjaldt den almindelige Kulturs Omraade. Det vil snart vise sig, at det ikke alene er paa det politiske Omraade, at man savner Udredningen af Samspillet mellem Europa og Danmark i det nye Værk.

IV.

Hovedsagen for Arup har aabenbart været noget andet og større end ydre-politisk Historie. Han hævder at ville give en Samfundsskildring paa Grundlag af den materialistiske Historieopfattelse, der af ham S. 596 defineres som: »den tanke, at folkenes politiske udvikling og hele den historiske verdensudvikling i langt højere grad end ved de aandelige værdier bestemtes ved det økonomiske livs udvikling«. Forf. mener endvidere, at denne Tanke, som han i varme Ord slutter sig til, betyder: »en fuldstændig omstyrtning af alle de synspunkter, der hidtil havde været de gængse indenfor historisk forskning«. Han bebrejder mere specielt de danske Historikere, at de siden Scharlings Dage ikke har beskæftiget sig nøjere med Problemet om

¹ Hvor besynderligt los Opbygningen er, fremgaar ogsaa af, at paa S. 529 bebrejdes det Johan Friis under Christian III, at han ikke i »sine« Recesser har noget om, hvorledes man skal forholde sig med herreløst Strandingsgods, men paa S. 564 f., hvor Frederik II.s Soret af 1561 omtales, nævnes det ikke, at denne i sine Kapitler 49 og 73 netop har Bestemmelser herom. Vi faar overhovedet nok Besked om Sorettens Kilder, men ikke et Ord om, hvad den indeholder, skønt dette vilde være af Betydning for den alm. Handelshistorie.

Pengenes synkende Værdi i det 16. Aarh., skønt »sandheden er dog, at denne mægtige prisstigning forandrede de danske samfundsforhold paa en langt voldsommere maade end reformationen«.

»Den økonomiske Historieopfattelse« er for nylig herhjemme gjort til Genstand for en klar og velskreven Fremstilling af Joseph Davidsohn (Nyt socialt Bibliotek, 1931), som gør Rede for det Standpunkt, den moderne Marxisme (Bucharin) indtager. Dr. Davidsohns Standpunkt maa betegnes som maadeholdent og besindigt; han gaar ud fra, at »paa Forhaand er det jo slet ikke givet, ... at en almindelig Historieopfattelse overhovedet er mulig« (S. 39), og han ender med, at »et Valg af Historieopfattelse i første Række [er] et aktuelt politisk Problem, i langt mindre Grad et videnskabeligt« (S. 89). Han erklærer endog, at han »vil ikke drøfte: om den økonomiske Historieopfattelse er rigtig og sand. Hvad der har paahvilet os, er at stille Problemet rigtigt op ... Om disse Ting saa vil kunne fastholdes overfor Erfaringens Udvisende, er en helt anden Ting ... Det vil derfor være sundest, videnskabeligt set, at betragte den økonomiske Historieopfattelse som en Hypotese« (S. 87) (alle Fremhævelser af mig). Saa forsigtigt udtaler en varm Tilhænger af dette Forskningsprincip sig altsaa.

Davidsohn gør endvidere opmærksom paa, at man bør skelne mellem materialistisk og økonomisk Historieopfattelse (»den økonomiske Historieopfattelse er en materialistisk, — men ikke omvendt« (S. 61)), thi det er ikke de materielle Faktorer i Almindelighed, men de økonomiske, nemlig Produktionsforholdene, der — efter hans Mening — sejrer i den historiske Udvikling, ved at indgaa Pagt med en bestemt Klasseidé og blive til en »Bevægelse«. Men Davidsohn peger ogsaa paa, at en Idéretning kan sejre uden at have økonomisk Indhold (Reformationen), og at den højere Kultur (Kunst, Literatur, Videnskab) følger sine egne Love, hviler i sig selv og ikke er økonomisk bestemt. Som man ser, er den moderne »økonomiske Historieopfattelse« langt forsigtigere i den Betydning, den tillægger »Materialismen«, end det fremgaar af Arups Skildring¹.

Her skal ikke tages Stilling til de to Opfattelser af økonomisk Historie, saa lidt som til økonomisk Historieopfattelse overhovedet, men man kunde vel vente, at Forf. af en Skildring, som øjensynlig bygger derpaa og retter Bebrejdelser mod hele det fore-

¹ Om »den økonomiske Historieopfattelse« selv i sin modificerede Skikkelse har »Ret«, vil naturligvis afhænge af, hvilken Vægt man tillægger hver af de to Sider, de psykologiske og de materielle Faktorer, ved »Bevægelsernes« Opstaaen.

gaaende Slægtled af Historikere for Forsømmelse deraf, havde sat al sin Kraft ind paa at indhente det forsomte. Først og fremmest maatte han nærmere have udbygget det Studium af Pengerevolutionen, som han selv erklærer for saa vigtigt. Der findes et stort Materiale dertil, som endnu ikke er benyttet, f. Eks. i Lens- og Rentemesterregnskaber. Ja, det var vel ikke for meget at vente, at hele Aarhundredets økonomiske Udvikling var bleven gjort til Genstand for en Række Undersøgelser, naar den skulde tjene til Basis for den politiske Historie. Navnlig vilde det have sin Interesse at se, hvilken Betydning denne Udvikling havde haft paa de lavere Samfundsklasser, der jo navnlig nyder Forf.s Interesse og Sympati. For blot at tage et Eksempel: I Udlandet er der ofret et betydeligt Arbejde paa at undersøge, om Overflytningen af Kirkens Jordejendom ved Reformationen til Kronen og Adelen kom til at betyde en økonomisk Lettelse for Fæstebønderne eller det modsatte, altsaa om Landgildeafgifterne sank eller steg derved¹. Af den Slags Undersøgelser vil man imidlertid finde meget lidt i Arups Danmarks Historie. I Stedet faar vi til Belysning af Bøndernes Kaar kun Hamsforts bekendte Ord, der med god Grund er bestridte af det 19. Aarh.s Historikere, samt 1 — siger og skriver: eet — Skifte efter en Bonde fra 1622 (S. 607 f.). Med større Grund kunde man da slutte modsat af den Fuggerske Handelsagents ligesaa summariske Udsagn 1567: »Bønderne lever paa deres Vis godt. Dog lader Adelen dem ikke komme for højt til Vejrs«. Kun paa eet Punkt synes der overhovedet at foreligge en mere omfattende Undersøgelse, bygget paa Selvstudium, nemlig i Fremstillingen af Lensreformen i 1550'erne, der indførte en ny Lønningsform for Lensmændene, ved at disse sattes paa fast Løn (Genannt) (S. 554 ff.). Men hvor interessant og betydningsfuld end Paavisningen heraf er, kan den dog ikke siges at have nationaløkonomisk Interesse; det drejer sig om noget, der er af Vægt for Staten, men ikke for Folkets Udvikling. Tanken var jo heller ikke ny; den havde været oppe under Christiern II og Frederik I samt 1542 ved de jyske Len (Erslev: Konge og Lensmd. S. 148). Iøvrigt synes Forfatterens selvstændige Syslen paa dette Omraade at indskrænke sig til Undersøgelser af Montpolitiken (Montforordningen 1523 S. 419 f.; Montstabiliseringen i 1540'erne S. 540; Syvaarskrigens Montforværring S. 575; Montreduktionen 1572 S. 588; endelig Christian IV.s store Montfordærvelse mellem 1602 og 1624 S. 675 f.). At der hermed er peget paa et vigtigt Moment for hele Landets Økonomi, maa med Tak anerkendes, men det maa da ogsaa stærkt understreges, hvad Forf. selv indrømmer S. 540, at »pengeøkonomien endnu var svagt

¹ En Undersøgelse af dette Problem herhjemme er fra min Side i Arbejde.

udviklet, naturaløkonomien var endnu herskende; penge endnu kun en vare blandt andre, ikke alle tings maal». Og naar dette er Tilfældet 1540, hvorledes kan han da hævde 1572, at »alle priser i Danmark havde tilpasset sig efter markens forringede værdi, et forsøg paa atter at hæve marken til dens tidligere værdi, vilde ogsaa dengang have rystet samfundet«; thi dette strider jo mod det foregaaende og er at se paa Fortiden med Nutidens Øjne. Endnu mere tvivlende maa man stille sig til Forf.s Opfattelse af Christian IV.s store Forringelse af den danske Mønt som en maalbevidst Inflation, der baade sigtede til hans egen Fordel og til at holde »foretagsomheden i Danmark« i Gang; altsaa et næsten fortjenstfuldt, i hvert Fald et højt moderne Skridt. Det er dog vel ganske finansielle Betragtninger, der her har ledet Kongen, og der er næppe Grund til at tillægge ham nogen nationaløkonomisk Fortjeneste i den Anledning¹.

Det kan jo ikke være andet, end at der ogsaa paa andre Punkter i Fremstillingen er indstrøet økonomiske Oplysninger og Betragtninger, f. Eks. i Behandlingen af Haandfæstningerne og Recesserne eller i Skildringen af Livet paa Herregaardene. Men Arups Danmarks Historie er dog i Virkeligheden ligesom alle dens Forgængere en politisk Historie, hvori der kun lejlighedsvis peges paa de økonomiske Forhold.

V.

Hvad der virkelig interesserer Forf., er den politiske Magt-udvikling og Kampen om denne mellem Landets egne Born. Her faar man da ogsaa mange nye Oplysninger, som stiller mange Enkeltpersoner i en ganske forskellig Belysning fra tidligere. Men hvorledes hænger det sammen med denne nye Viden? Mogens Gøje og Ove Bille skal saaledes have været til Stede ved den jyske Højadels Møde i Viborg i Dec. 1522, hvilket aabenbart sluttes af, at de nævnes i Overskriften til Sammensværgelsesbrevet den 22. Dec. Naar de imidlertid ikke har underskrevet dette Brev, og naar deres Segl heller ikke hænger derunder (se Bilag S. 248 til Danm. Riges Hist. III, I), motiveres dette af Arup med, at de »var altfor forsigtige til at gaa med til en saa unødvendig taabelighed« (S. 387). Tidligere Historikere (Allen III, II, 337 og Heise i D. R. H. III, I, 249) har rigtignok her med god Grund fulgt den almindelige Regel i Diplomatiiken, at det afgørende ved et Brev maa være Segl og Underskrift, ikke hvilke

¹ Alb. Olsen indrømmer da ogsaa i »Soc. Dem.« 13/10 1932, at Forf. »antagelig overvurderer den Rolle, Valutapolitiken den Gang spillede«.

Navne der nævnes i Teksten. Det kan jo derved dreje sig om Forhaabninger hos de øvrige Brevudstedere om Tilslutning til deres Forehavende hos Mænd, der, da det kom til Stykket, vægrede sig derved. At dette var Tilfældet i 1522, taler dog vel Sandsynligheden for. Men Ove Bille spiller overhovedet en hidtil ukendt Rolle i Arups Fremstilling; han er S. 402 f. Hovedforfatteren af Frederik I.s Haandfæstning, baade af Bestemmelsen om Kætteri, der skyldes, at »han vidste, at den nyvalgte konge ikke var upåavirket af Luther«, og af Paragraferne om, at Herremanden maatte sætte en Fæstebonde fra hans Gaard, naar det behagede ham, og at Adelen skulde have Sagefald af deres Tjenere, saaledes som det var Skik i Slesvig. Hvorfra Ove Bille vidste, at Frederik I var kættersk sindet, erfarer vi ikke, og det er i Virkeligheden meget usandsynligt, at Kongen skulde have været det paa dette Tidspunkt, om han overhovedet nogensinde blev det. Langt snarere sigter Bestemmelsen mod den afsatte Konge Christiern II, om hvis Kætteri der jo tales andet Steds i Haandfæstningen. Men selv om Kætteriparagrafen skyldtes Bisperne, altsaa blandt disse ogsaa Ove Bille, taler i hvert Fald intet for, at han skulde være Ophavsmanden til Vilkaarlighederne mod Bønderne. Vi ved jo bl. a., at hans gode Forhold til Almuen i hans eget Stift var Hovedgrunden til, at den forholdt sig rolig under den senere Klementsfejde, i Modsætning til de tre andre norske Stifter. Der foreligger overhovedet intet Vidnesbyrd om, at Ove Bille skulde have haft nogen særlig Indflydelse paa Affattelsen af Frederik I.s Haandfæstning. Ligesaa usikkert er det med Arup (S. 460) at antage, at han »utvivlsomt« er Fader til Forslaget den 8. Juni 1533 om at udsætte Kongevalget et Aar. Det kan i Virkeligheden stamme fra enhver af de katolske Bisper; Paludan-Müller tænkte saaledes paa Joachim Rønnow, andre paa Ribebispen Iver Munk, fordi Forslaget viser Interesse for at dække Grænsen mellem Nørrejylland og Slesvig. Det er Heise, der har udtalt Muligheden af Ove Bille som Forfatter, men han gør det naturligvis med langt større Forsigtighed, end det sker i det foreliggende Værk.

Som et særligt karakteristisk Eksempel paa Lysten til at skyde et bekendt Navn endnu stærkere i Forgrunden, end det tidligere er sket, og koncentrere en Række Handlinger derom, kan nævnes Poul Helgesen. Hans Rolle er i Forvejen ikke saa lille; nu faar han ydermere S. 391 tillagt at skulle have skrevet alle de vigtigste Dokumenter ved Christiern II.s Afsættelse: Det tidligere nævnte Sammensværgelsesbrev af 22. Decbr. 1522, Opsigelsesbrevet af 20. Januar 1523, Haandfæstningens Fortale og den jyske Adels Proklamation til Fynboerne. »Kan disse anklageskrifter og andre

senere være affattede af flere forfattere, saa ensartede i deres glimrende lidenskabelige sprog og saa politisk folgerigtigt de skridder frem i deres argumentation? Var der dengang flere i Danmark, der saa fuldkomment beherskede det danske sprog? Nej, der er i dem alle een pen, og der er i Danmark i aarene 1522 og 1523 kun een mand, der med saa stor klogskab kan have ført denne pen, det er Poul Helgesen, den første store politiske journalist i Danmark«. I Forbigaaende sagt: En ikke mindre glimrende Prove paa Forf.s egen Stil, et velskrevet og bestikkende Stykke Literatur, eller — for at tale med Arup selv — »Journalistik«. Men! hvad ved vi om, hvem der i Danmark 1523 »fuldkomment beherskede det danske sprog«? Skal man gaa efter Stilen i de 5 Dokumenter, synes det meget tvivlsomt, at de skulde stamme fra samme Haand¹; i hvert Fald er der i Sammensværgelses- og Opsigelsesbrevene en Tilfældighed i de enkelte Leds Anordning, ja noget kaotisk, som staar i mærkelig Modsætning til den gode Orden i Proklamationerne til Jyderne og Fynboerne. Lidet sandsynligt synes det ogsaa, at den demokratiske Poul Helgesen skulde have brugt det Udtryk om Adelen Beskatning, der forekommer baade i Sammensværgelsesbrevet og i Haandfæstningen, at den var bleven beskattet »som andre Bønder og Trælle«. Naar Anken over Christiern II.s daarlige Mønt fremtræder i Proklamationen til Fynboerne, er Grunden ikke, at man heri havde fundet et særligt godt Agitationsstof over for Borgere og Bønder, men simpelthen den, at Frederik I selv havde nævnet dette Punkt i sit Løftebrev fra Husum. Det er desuden ganske naturligt, at den oprørske Adel slog paa forskellige Streng, eftersom den henvendte sig til Kongen, sine egne Standsfæller eller de lavere Stænder. En Forbindelse mellem Haandfæstningen og de forudgaaende to Dokumenter (Sammensværgelsesbrevet og Opsigelsesbrevet) er ganske vist aabenbar, men heraf følger ikke, at de alle tre skulde være forfattede af Lektor Poul. Hertil kommer imidlertid to Omstændigheder, som turde være af afgørende Betydning. I den bekendte Registrant C fra Frederik I.s Kancelli er der bagest i Bogen indheftet et Læg med Klagepunkter over Christiern II.s Regering, hvori vi øjensynlig har Grundlaget for Haandfæstningens Indledning. Denne Liste indeholder en Del Anker, som ikke er blevet optaget i Haandfæstningen, dels fordi man aabenbart har fundet dem for ubetydelige, dels af Diskretionshensyn (Dronning Elisabeth), og disse Klagepunkter er skrevet med ikke mindre end fire forskellige Hænder, og ingen af disse er Poul Helgesens. Alt tyder paa, at

¹ Engelstoft i Nyt Hist. Tidsskr. II, 68 Note 12.

dette Forarbejde til Haandfæstningens Indledning er Kancelliets Værk, og i Kancelliet havde Poul Helgesen ingen Plads.¹

Men dernæst har Magister Poul personlig meget tydelig an-

¹ Det bag i Registrant C indhæftede Læg, som altsaa kan være af meget tidligere Datum end de foregaaende Breve, bærer Overskriften »Thessæ efftherscreffne ære the articer, sagher och skyldingher, szom Danmarcks riiges raaedt haffwer emøedt hogboren florsthæ koningh Christiern, for hwilckæ the haffwer opsagt hannom hyldskap och mandskap«. Den samme Haand — hvis Ortografi forøvrigt ogsaa er forskellig fra Poul Helgesens — har skrevet de efterfølgende 58 Klagepunkter (med Undtagelse af en Randnote til Punkt 7 og Indskuddet ved Punkt 50). En anden Haand har herefter tilføjet: »met mange andre flere vkriistelige oc vskellige gerninger etc.«, og en 3dje Haand (den samme som har gjort Indskuddet Punkt 50) afslutter foreløbig Dokumentet med Ordene »Kiere wanner« og en Meddelelse om, at man af de ovenanførte Grunde har set sig nødsaget til at give sig fra Christiern II p. G. a. hans Brud paa Haandfæstningen og dennes Bestemmelse om Pligten til at afværge dette. Men til Slut har en 4de Haand tilføjet endnu to Klagepunkter (Nrr. 59 og 60) om Kongens Behandling af Bonderne, deriblandt, at han har paabudt dem i Stedet for Vaaben at gaa med »hwidhe kieppe, som fangher pleydhe ath giore« (jfr. ovenfor S. 330 om Københavns Borgere ved Overgivelsen 1536). Om alle de sidstnævnte tre Hænder gælder det ligeledes, at ingen af dem kan være Poul Helgesens.

Om en lang Række af disse 60 Klagepunkter gælder det, at de kommer igen i Haandfæstningens Fortale, og ved en Del af dem er der desuden Ordlighed, f. Eks. Nr. 1 (Kætteri), 2 (Bisperne af Hamar, Strengnäs og Skara), 4 (Bispen af Odense), 11 (Torben Okse og Junker Hans), 18 (Mogens Thomsen), 38 (at Kongen har forsmædet Rigsraadet og søgt Raad hos Sigbrit og saadanne flere Skalke), samt i den 3dje Haands Afslutning paa Dokumentet. Men det er kun en Del af Punkterne, som man atter møder i Haandfæstningen. Overstregede — aabenbart strøgede i første Omgang — er Nrr. 8 (Fængsling af Provsten i Roskilde og af Hr. Niels Eriksen (Rosenkrantz)), 13 (Kongens Beskyldning mod de svenske Bisper for at have villet sprænge ham i Luften i Stockholm), 21 (Kongens Ægteskabsbrud over for Dronningen), 22 (egenmægtig Hugning i Kirkens og Adelens Skove), 24 (at Kongen kun vilde have to Bispedømmer i hele Danmark), 28 (Mogens Lauridsen Lovenbalks Fængsling), 35 (Forurettelse af Tyge Krabbe med Fiskebæk), 36 (Forurettelse af Niels Ludvigsen med Stensballegaard) og 52 (Forurettelse af Fru Karine med Nørholm). Men ogsaa af de øvrige Klagepunkter er mange udeladte i Haandfæstningen, særlig saadanne, som angik ganske konkrete Tilfælde. Hertil kommer, at Ordenen af Punkterne er helt tilfældig og vilkaarlig; Bispen af Vesterås omtales saaledes under Nr. 30 for sig i Stedet for at sammenstilles med Bisperne af Hamar, Strengnäs og Skara i Nr. 2; »den nye Lov« anføres midt mellem Klagerne over Henrettelser o. s. v. Det er tydeligt, at man staar over for et første Udkast, hvor alle Anker er anførte hulter til bulter, hvilket ogsaa fremgaar af, at der efter Afslutningen er tilføjet endnu to Poster. Listen er altsaa et Forarbejde i Kancelliet til Frederik Is Haandfæstning.

Endnu skal det kun tilføjes, at det af Skibykroniken fremgaar, at Poul Helgesen har kendt denne Liste, da han i sin Kronike anfører flere Punkter deraf, som ikke fandt Optagelse i Haandfæstningen. Det turde derfor være disse Klageposter, og ikke selve Fortalen til Haandfæstningen, som han efter Opfordring oversatte paa Latin.

givet sin Andel i Christiern II's Fordrivelse, nemlig i Brevet til Kanniken Peder Iversen i Lund 3. Nvbr. 1524. Han erklærer heri, at da Kongen var flygtet, udgav han »efter Opfordring af nogle højtstaaende Mænd« en Forklaring paa Dansk over »det Brev, hvori Rigets Øvrighed anførte Grundene til Frafaldet«, altsaa formodentlig Opsigelsesbrevet; dernæst, at han »nylig« efter Opfordring af en Biskop har oversat »Klageposterne mod Kong Christiern« (se ovenfor Anm. 1) paa Latin. Til denne Parafrase og til denne Oversættelse indskrænker efter hans egen Opgivelse hans Virksomhed sig. Hvem kan betvivle, at han i denne Forsvarsskrivelse vilde have paaberaabt sig hele det store fortjenstfulde Forfatter-skab, som Arup tillægger ham, — hvis han havde Æren derfor¹. Intet taler heller for, at han, saa lidt som hans Beskyttere Ove Bille og Lave Urne skulde have været til Stede ved Viborgmodet i Dec. 1522. Haandfæstningen og dens Forløbere, Sammensværgelses- og Opsigelsesbrevene, stammer fra en anden Kreds, den, hvorfra det nyoprettede Kancelli senere hentede sine Kræfter.

VI.

Denne Trang til at skyde bestemte Enkeltpersoner frem i første Linje og samle en hel Gruppes Gerninger i deres Skikkelser, faar en særlig Karakter, naar Talen er om de Mænd, der skal have ledet hele Landets politiske Udvikling og baaret Ansvarer derfor. Vi staar her overfor en bærende Tanke i Arups Værk, Opstillingen af en sammenhængende Række Kanslerregeringer i Danmark. Da Spørgsmaalet er af saa stor Betydning for hele det 16. Aarh.s Historie, vil det være nødvendigt at gaa nærmere ind derpaa, end det ellers, strengt taget, er foreneligt med en Anmeldelses Rammer.

Det er allerede fra Værkets første Del bekendt, at Forf. fra Midten af det 13. Aarh. regner med en Række »Regeringer« (»Bisp Niels af Viborgs Regering«, »Niels Jydes Regering«), der, medens Kongerne lagde Navn til, skal have siddet inde med den virkelige Magt. Det kan tilføjes, at det samme efter Arups Mening gælder for en stor Del af den senere Middelalder (»Stig Andersens«, »Henning Podebusks« og »Hans Laksmands« »Regeringer« m. m.). Ved »Regering« forstaas juridisk, som bekendt, »de høje Myndigheder, hvem det Hverv er overdraget at styre Land og Rige«, og at en Kansler i Middelalderen sidder inde med Regeringen, vil altsaa sige,

¹ At han senere (1526?) efter Bispens Opfordring udsendte et tredje Stridsskrift mod den landflygtige Konge (Hvitf., Fol. II, 1231 i Randen), kommer ikke i Betragtning paa fornævnte Tidspunkt.

at hans Stilling skal svare til den ledende ansvarlige Statsministers under et moderne konstitutionelt Kongedømme. Ogsaa naar vi kommer ind i det 16. Aarh., er det Forf.s Mening, at der findes en saadan Række »Regeringer«. De begynder med Hans Mikkelsens fra 1517—1523; om der eksisterer nogen under Frederik I.s Kongedømme, fremtræder ikke klart; men under Christian III er den i hvert Fald utvivlsom (»Johan Friis's herremandsregering« nævnes S. 529). Denne fortsætter ogsaa under Frederik II.s første Aar, om end med svagere Magt, indtil »Regeringen« 1566 tilfalder Rigshofmesteren Peder Okse (S. 580), som beholder den til sin Død 1575. Peder Okses Arvtager bliver Kansleren Niels Kaas til dennes Død 1594 (S. 614). Derpaa følger Rigshofmesteren Christoffer Walkendorfs og Kansleren Chr. Friis's Samregering (S. 638), der efter den førstes Død 1601 gaar over til Kansleren alene (S. 649), som har den til sin Bortgang 1616. Kun til dennes Efterfølger, den anden Kansler Chr. Friis, knyttes ikke Ordet »Regering«; da er det »den enevældige konges selvregering« (S. 674 f.), vi staar overfor. Som man ser, er det fra 1523 udelukkende Adelsregeringer, vi møder, og Afsnittet 1523—1624 bærer da ogsaa Overskriften »Herremanden«. Ved Siden af dem synker Kongerne ned til kun at spille en sekundær Rolle, og de kan prise sig lykkelige ved — i Modsætning til Middelalderens Regenter — paa Forhaand at være udstyrede med Tal, ikke med Tilnavne, da disse i modsat Fald »sikkert« vilde være bleven dem berøvede.

Hertil er nu først at bemærke, at Hans Mikkelsen allerede af Allen (II, 338 ff.) kaldes »den betydeligste af alle de Mænd, der understøttede Christiern den Anden i hans Reformer«, ja »egentlig Sjælen i de Reformer, som gjordes«, men Allen tilføjer rigtignok, at »Kilderne aldrig, saavidt Kongens Regjeringstid angaaer, med nogen Udførlighed omtale nogen enkelt Gjerning eller nøiere oplyse hans Virksomhed i en eller anden Retning«. Allen anfører Vidnesbyrd fra Venner og Fjender paa, at Hans Mikkelsen var Hovedforfatter til de to store Love, men han nøjes dog med at karakterisere ham som den betydningsfuldeste inden for »det sigbritske Parti«. Vi er heller ikke nu — 70 Aar efter at Allen skrev — i Stand til at komme Problemet nærmere paa Livet, da vi ingen nye Kilder har faaet til at belyse hans personlige Indsats indenfor Kancelliet¹. Kansler var i hvert Fald ikke han, men Klaus

¹ De fleste nyere Efterretninger om Hans Mikkelsen findes i Hanse-recesserne, hvor han mærkeligt nok endnu 1523 kaldes »Borgmester i Malmö« (VIII, 371); i de foregaaende Aar optræder han uden Titel som kgl. Kommissær, kun 9. Marts 1520 siges han at være »in Stat des heren konynges« (VII, 483).

Pedersen fra Juni 1522. Vel er det, efter det nye Billede af Christiern II.s Karakter, som vi har faaet gennem Lauritz Weibulls Studier over Stockholms Blodbad, sandsynligt, at Kongen ogsaa i Danmark har været underkastet ydre Indflydelse i højere Grad, end man forhen tænkte sig det. Men vil man derfor tale om en Regering under ham, er det naturligere at fæste Ordet til Sigbrits end til Hans Mikkelsens Navn, uden at det derfor er nødvendigt med Arup at idealisere Mor Sigbrits Stilling til noget endnu finere end en »gehejmekonferensraadindes« (S. 343). Som man ser, er det altsaa baade under Christiern II og Frederik II (Peder Okse) ikke »stats- og indenrigsministeren«, men »finansministeren«, der for en Tid faar en virkelig afgørende Indflydelse. Dette er aabenbart ikke nogen Tilfældighed og bør have for Øje, naar man vender sig til de Mænd, om hvis Virksomhed vi kan udtale os med større Sikkerhed end om Hans Mikkelsens: de tre Kanslere, Johan Friis, Niels Kaas og den ældre Chr. Friis.

Det trykte Kildestof, som foreligger til Løsning af Problemet, er omfattende. Det bestaar først af den lange Række Breve, som er emanerede fra Kancelliet og fra og med 1550 trykte i »Kancelliets Brevbøger« (her citerede som KB) (med disses Forløbere »Kancelliregistranterne« og de i Danske Magasin trykte »Tegnelser«); dernæst Forordningerne, af hvilke Recesserne for 1558 maa benyttes i Kolderup Rosenvinges Udgave, hele Materialet fra og med dette Aar i V. A. Sechers; endelig det diplomatiske Brevstof, som L. Laursen har lagt til Grund for sine Indledninger i »Danmarks Traktater«. Hertil kan for Christian IV.s Tid føjes Kongens egenhændige Breve, udgivne af Bricka og Fridericia. Derimod er Breve, vekslede mellem Kongerne og Kanslerne, eller mellem disse sidste og deres undergivne Kancellipersonale samt Folk uden for Kancelliet kun i meget ringe Tal offentliggjorte, og det samme gælder om Koncepter og Optegnelser, der kan kaste Lys over det indre Liv i Administrationen. Og dog er det dette utrykte Materiale, som paa Forhaand maa anses for bedst egnet til at vise Kanslernes virkelige Gerning og Magtstilling. Af saadant Kildestof findes der en Del i det bevarede Kancelliarkiv (t. Eks. Pakkerne »Breve til Kongen fra Kansler og Rentemester 1538—71«; »Breve til Kansleren fra Sekretærerne m. m. 1578—1646«; »Kopibog over Breve fra Kansleren i København til Kongen og andre 1611—16«; »Extracter af Klager og Suppliker, tildels med Annotationer om Expedition c. 1557—58«). Dette Materiale har hidtil ikke været benyttet, heller ikke af Arup. Det vil i det følgende blive inddraget i Undersøgelsen.

Idet jeg senere skal komme tilbage til det Spørgsmaal, om

det nationale Styre i Danmark skal dateres fra 1536 eller nogle Aar senere, maa det her være nok at pege paa, at der ikke før 1538 foreligger tilstrækkelige Kilder til at klarlægge Johan Friis' Stilling. Men hvori bestaar den, efter dette Aar at regne? Johan Friis indtager utvivlsomt en Dobbeltstilling: Han deltager i Rigsraadernes Overvejelser¹ og er Mellemmand mellem disse, ja mellem Adelen overhovedet og Kongen. Igennem ham ser vi saaledes den enkelte adelige Lensmand føre sin Ansøgning frem for Kongen², eller Kansleren overbringer Kongen en Række Artikler fra hele Adelen, hvorpaa Kongen besvarer disse gennem Statholderen³.

Staar Johan Friis ved disse Lejligheder som Adelens Repræsentant, er hans Stilling dog langt mere betydningsfuld, naar den ses fra Centralmagtens Synspunkt. Foruden at lede Kancelliet, foretager han Besigtelser af Gods og sidder i Retterting sammen med Kongen (baade før og efter Rigskanslerstillingens Genoprettelse 1545); han modtager, forevrigt sammen med to andre Adelsmænd, Ribebispen Oluf Munks Troskabsed⁴; han undersøger, ligeledes som Medlem af Kommissioner, Bønders og Borgernes Klager⁵, han fastsætter Adelens Rustning og monstrar Borgernes Baadsmænd⁶, ja han repræsenterer endogsaa Tronfølgeren, Hertug Frederik, ved et Adelsmøde i Slagelse⁷. Om en vis Selvstændighed vidner det, naar han efter Kongens Ordre sammen med Eske Bille skal overveje den Plan, Kongen har fremsat, om hvorledes den ulydige Biskop paa Island kan blive straffet⁸; naar han sammen med Otte Krumpen skal fastsætte Lønnen for Slotsejersmændene paa Varberg⁹; eller naar han faar Ordre til at sige sin Mening om Kongen af Sveriges Forslag¹⁰. Mest selvstændig ser man ham maaske i Forholdet til Udlandet, hvor han (foruden en mere formel Deltagelse i Bromsebrotraktatens Afslutning 1541) kan opvise det Resultat, paa egen Haand at være kommet til Forstaaelse med de pommerske Hertuger i en mindre Godsstrid, samt, i Forbindelse med Johan Rantzau, at være naaet til Forlig med den fangne Christiern II paa Sønderborg Slot¹¹.

¹ F. Eks. Kancellireg. 1541 ⁵/₅, 1547 ²¹/₉, 1548 ³/₄.

² K B 1551 ¹⁴/₃.

³ Da. Mag. 3 R VI, 217.

⁴ Kancellireg. 1536 ³¹/₁₀.

⁵ ib. 1539 ⁴/₉ (1542 ⁸/₆).

⁶ K B 1551 ⁶/₈, 1556 ⁶/₃ jfr. ⁸/₁₂.

⁷ K B 1554 ¹⁴/₄.

⁸ ib. 1551 ¹⁴/₄.

⁹ ib. 1558 ¹⁰/₁₁.

¹⁰ ib. 1559 ⁷/₄.

¹¹ Laursen I, 346, 429, 515 f. — K B 1554 ¹⁶/₆ (jfr. 1559 ¹⁵/₁).

Men saasnart der er Tale om at virke med friere Hænder, handler Johan Friis i Forbindelse med andre, der er jævnstillede med ham, og som ved Lejlighed faar ganske tilsvarende Opgaver. Hovedsagen er dog, at han i intet Tilfælde har det virkelige Ansvar. Kongen træffer den endelige Afgørelse, hvilket ingenlunde er noget formelt. Dette fremtræder selv i Smaating, som da Christian III 7. Marts 1551 i et Brev til Eske Bille og Johan Friis bestemmer, hvem der skal drage til Danzig for at købe Kabelgarn til Skibene. Der er lige fra 1538 indtil Christian III.s sidste Regeringsaar bevaret en Række Breve til ham fra hans Kansler, der ganske tydeligt klarlægger Forholdet mellem de to Mænd. De begynder med, at Johan Friis har modtaget nogle Skrivelser fra Kongen, hvori denne befaler, at Bygningen paa Københavns Slot »maatte have sin Fremgang«; Kansleren svarer med at udtale sin Tro paa, »at Eders kgl. Maj. skal vel behaget«, naar han faar Resultatet at se, og han ender med at give Kongen »ydmygeligen til kende«, at de københavnske Landsknægtes Aftakning staar for Døren. »Nu véd jeg ikke, hvorledes E. K. Mt. holder de andre Knægte, hvad heller de betales eller ikke; at E. K. Mt. vil skrive mig til, hvorledes jeg skulde (dvs. skal) holdet med disse, om jeg skal lade dem afbetale eller ikke¹. — Er dette en »regerende« Ministers Tale? — I de følgende Aar ser man Christian III Gang paa Gang begære sin Kanslers »gode Raad« i den ene eller anden Sag²; han faar dem, og det er ofte snilde Raad, men kun Raad. Meget karakteristisk er Forholdet mellem dem betegnet 1556³, da Malmøborgerne begærer et Forbud mod Kornudførsel udstedt, og Kongen forlanger Kanslerens Betænkning derover. Johan Friis billiger deres Ønske, men udtaler sin Frygt for, at mange henimod Paasketid skal forlange Forbudet ophævet for at opnaa fri Handel med Korn. Han foreslaar derfor, at Kongen ved et Bryllup i Malmø, hvor de skaanske Rigsraader kommer til Stede, skal benytte Lejligheden til at »beraadslaa med dennem, hvor længe samme Forbud skal staa, da kan og Brevene straks udgaa«. Men da det ser ud til Dyrtid over hele Riget, mener Johan Friis forøvrigt, at Kongen ogsaa bør sammenkalde det jyske Raad til et Møde i Viborg, til at drøfte samme Forbud. Det er altsaa Kongen og Rigsraadet i Forening, ikke Johan Friis, som sidder inde med Regeringen. Man ser, hvor nøje Kansleren holder sig til Haandfæstningens forfatningsmæssige Krav (§ 4), at Kongen skal »elske og fremdrage

¹ Breve til Kg. fra Ksl. o. Rentem.: 1538 ¹⁴/₆.

² stds. 1540 ²⁵/₁₂, 1542 ²⁹/₃, 1553 ²⁰/₃.

³ stds. 1556 ²⁴/₉.

Danmarks Riges Raad og Adel og med dennem styre og regere Danmarks Rige«.

Johan Friis er altsaa først og fremmest Kongens Tjener, »vor Kansler«, i Modsætning til »Rigens Hofmester« og »Rigens Marsk«. Han gaar helt op i denne Stilling; da Christian III vil sende sin Halvsøster Elisabeth med pragtfuldt Udstyr til Mecklenburg, erklærer Kansleren, at dette »behager mig vel, fordi det er Eders kgl. Maj. en stor Ære, at E. K. Mt. skikker hendes Naade statelig og rigelig hjem«¹. Derfor er Kongens Tillid til denne hans Førstetjener tilsidst saa stor, at han, da der i Foraaret 1557 er truende Krigsudsigter, kan sende Johan Friis (paa Fyn) nogle »Artikler« om Troppeopbud og Hvervning, som denne skal overveje i Forening med de fynske Raader, og Kongen lader oven i Købet sit Signet følge med, for at Kansleren (og en medfølgende Kancellisekretær), hvis Forsamlingen skulde blive enig om, at Lensmændene skal sammenkaldes, straks kan lade Kongebreve udgaa herom². Her er det atter Kongen og Raadet i Forening, som træffer Afgørelsen, men Kongen lader — med bindende Fuldmagt — sin Kansler træde i sit Sted. Men Kanslerens Stilling forandres ikke derved, og Kongens øvrige Tjenere (Rentemestre, Rigskansler o. l.) er uafhængige af ham og faar betroet lignende Hverv, saa at hans Stilling snarere er at betegne som en *primus inter pares*, end som den ledendes. At tro, at Johan Friis skulde have foretaget »en fuldstændig omskabelse af lensvæsenet« (S. 534), have øvet et »fast finansstyre« og »holdt den danske mønt fast stabiliseret« (S. 539) samt have »opgivet rigsraadets tanke fra 1525 om at sløjfe alle byfæstninger« (S. 540), er derfor at samle i hans Person, hvad der i Virkeligheden er manges Værk og en anden Mands, nemlig Kongens, Afgørelse, og det finder heller ingen Hjemmel i Kilderne. Disse Omraader, Finansvæsen og Militærvæsen, hørte oven i Købet under helt andre Embedsmænd, og der er saa meget mindre Grund til at tro, at han skulde have haft Indflydelse herpaa.

Om Virksomheden i Kancelliets Indre paa Johan Friis' Tid taler bl. a. nogle bevarede Ark med Ekstrakter af Klager og Supplikker, der er opsatte omkring 1557—58, dels af Kansleren Johan Friis, dels af Øverstesekretæren Korfits Ulfeld til Kogsbølle; ja paa det samme Ark moder man først den enes, saa den andens Haandskrift. Disse Ekstrakter er aabenbart gjorte for at forelægges Kongen til Resolution, og i Randen af Dokumenterne er der tilskrevet Bemærkninger desangaaende, snart af den ene, snart af den anden af disse Mænd. Disse Notitser maa folgelig enten indeholde Forslag af dem til den kgl. Resolution eller være selve Kongens Beslutning i

¹ stds. 1557 ¹³/₃.

² Da. Mag. 4. R. V, 97 ff.

Sagen. Saaledes skriver Oversteseekretæren, at en Bonde Thomas Andersen har klaget over, at Christopher Goje (til Avnsbjerg) har bemægtiget sig noget Gods, der fandtes paa hans Gaard og tilhorte hans Søsken; i Randen har Johan Friis noteret: »till landzdommer«. En lybsk Borgers Enke Barbara, Claus Nilssens, udbeder sig Kongens Skrivelse til Lensmanden paa Varberg, Erik Rosenkrantz, om at hun maa faa sin Mands Tilgodehavende i Byen og paa Landet udleveret; i Randen har Kansleren skrevet: »til Erich Rosenkrantz«. Senere har Korfits Ulfeld bl. a. optegnet, at en skaansk Enke klager over, at hendes Svoger har drevet hende fra Gaarden, og at hun hverken har kunnet faa sin Ret ved Herredsting, ved Landsting eller hos Rigskansleren; nu beder hun om Kongens Hjælp; Oversteseekretæren noterer i Randen: »herretzting oc landzting«. Som et fjerde Eksempel kan anføres Ulfelds Optegnelse, at Oluv Hemmingsen i Tollose klager over, at han, efter at have boet paa Kronens Grund i 28 Aar, nu drives fra sin Gaard af Lensmanden Peder Christiernson (Dyre) under Paaskud af, at Gaarden er forfalden; Ulfeld noterer i Marginen: »stefning«. Ved en Række andre Sager har de to Kancelliembedsmænd simpelthen sat et Kryds i Kanten, og det fremgaar af Sagernes Indhold, at Klagerne har været ansete for saa ubegrundede, at man har ment ikke at kunne tage Hensyn til dem. Ialt indeholder disse Ark 28 Klager, og gennemgaar man »Kancelliets Brevbøger«, viser det sig, at ikke en eneste af dem har givet Anledning til, at der fra Kancelliet er emaneret nogen nu kendt Skrivelse. Randnotitserne kan altsaa ikke indeholde den kgl. Resolution, og da der ikke for Enevælden fandtes noget Kancellikollegium, som traf den endelige Afgørelse i mindre vigtige Spørgsmaal, kan de heller ikke rumme nogen lavere Myndigheds Afgørelse. Marginalnotaterne maa altsaa opfattes som Kanslerens og Oversteseekretærens Forslag til Kongen, der ikke har vundet dennes Bifald og givet Anledning til et Kongebrevs Udfærdigelse. Men er dette rigtigt, fremgaar ogsaa heraf, at det er Kongen, der har haft den virkelige Afgørelse i sin Haand, og at han har brugt denne Magt; Kansleren og Oversteseekretæren staar begge som hans afhængige Tjenere, selv om der er en Gradsforskel mellem deres Stilling.

Tilbage staar naturligvis den Kendsgerning, at Johan Friis har spillet en stor Rolle inden for sit Kancelli, og det er vel tillige sandsynligt, hvad Arup (S. 520) rigtignok anser for saa ganske sikkert, at dette Kancelli ikke blot har besørget den løbende Forvaltning, men ogsaa har udformet de Recesser, som fra Christian III.s Tid bliver saa talrige. Dog maa det paa den anden Side huskes, at vi saa at sige ikke har en Stump af Forarbejder til dette Lovgivningsarbejde i Kancelliet bevaret, saa at det drejer sig om en Hypotese, der alene bygger paa den Kendsgerning, at Kancelliet er Lovenes naturligste Oprindelsessted. Men hvad der har mere Interesse end dette Spørgsmaal, er dog Lovenes Indhold, og her er det da mærkeligt at se, at Forf. (S. 522) kan mene, at Døds- og Legemsstraffene først for Alvor trænger igennem i Retsplejen i 1540erne og 1550erne, og at dette er en Virkning af det nye Livssyn, »da reformationen paa engang godkendte saavel den onde gammeltestamentlige gengældelsesteori: øje for øje og tand for tand, som den nye onde strafferet fra kejserretten«. Som Eksempler anføres dels Dødsstraffen for Ægteskabsbrud, (hvortil dog er at bemærke, at dette ganske vist bestemmes 1537, men at det allerede 1539 formildes til at være Straf for tredje Gang begaaet Hør); dernæst nævnes Baalet som Straf for Hekseri og Torturen som Retsmiddel. Men kan man lægge Ansvar for denne Brutaltet paa Reformationen? Hvad Torturen angaar, undlader Forf. at gøre opmærksom paa, at allerede i Christiern II.s Landslov §§ 72 og 77 bestemmes Pinsel mod dem, der er mistænkte for Tyveri,

og i § 78 fastsættes det samme Retsmiddels Anvendelse over for dem, der er beskyldte for Trolldom. Det tilføjes, at hvis de befindes skyldige i denne sidste Forbrydelse, »da rettis, eftersom pleyer att rettis offuer then, som bruger Throldom«. Ganske tilsvarende Bestemmelser findes i Købstadlovens §§ 38—39. Derimod skal det indrømmes, at Chr. II ingen Dodsstraf bestemmer for Hor, hvilket ganske vist ogsaa vilde have virket noget paradisk for hans Vedkommende. Det kan da næppe være Reformationen, hvem vi kan belaste med Torturens og Trolldomsstraffenes Fremkomst paa dansk Grund, og det er vel langt naturligere at søge Aarsagen i den voksende Brutalitæt, som man møder i Middelalderens Slutning og som faar en ekstra Stigning i Retning af Grusomhed gennem Renaissance.

Den anden betydelige Kansler, der skal have dannet Regering i Danmark, er Niels Kaas. Med hans 15aarige Periode under Frederik II er vi for saa vidt uheldigere stillet, som der kun er bevaret faa Breve mellem ham og Kongen; til Gengæld er der et ikke ringe Materiale i Brevbøgerne og Traktaterne til Belysning af hans Virksomhed. Det kan straks siges, at man paa intet Punkt ser det Billede af Kanslerstillingen ændret, som man har faaet i Johan Friis' Tid. Niels Kaas fungerede i de første Aar efter Friis' Død 1570 som Kansler og blev først beskikket til virkelig Kansler paa Herredagen i Randers i Maj 1573. I Aug. s. A. fik han St. Knuds Kloster i Odense som Len, der fra nu af regelmæssigt var forbundet med Kanslerembedet. Det er karakteristisk, at der ikke gik mere end 14 Dage, før han fik en skrap Tilrettevisning med tilhørende Trudslar af Kongen, fordi han »utvivlsomt« maatte have hørt fra sin Foged, at en adelig Dame havde overtraadt en kgl. Forskrift, og saa havde »fordulgt en saadan Foragtelse af Kongens Forbud for Kongen«¹. En morsom Illustration til den Udtalelse i Værket, at Niels Kaas var saa »aaaben og ærlig, mild og selvbehersket, . . . ganske uforfængelig. . . . Derfor faldt det ham let at tilsløre (fremhævet her) sin virkelige regeringsmagt« overfor Samtiden og Kongen (S. 614).

Den »milde« Niels Kaas var dog ikke mildere, end at Kongen kan ende en Ordre til en Lensmand om at besørge nogle Krybskytter dømt til Galgen med dette gemytlige, egenhændige post scriptum: »Slipper du dennem, da skal du selv hænge, siger Nyels Kaas«². Det er næsten at være »plus royaliste que le roi«. Forøvrigt var hans Virksomhed analog med Forgængerens: Kancelliledelse, Sidden i Retterting og Herredag³, Undersøgelser af Undersaatters Klager⁴, Besigtelser til Mageskifter og af misbrugte

¹ K B 1573 6/9.

² K B 1574 18/11.

³ K B har Eksempler for hvert Aar.

⁴ ib. 1573 6/11, 1585 1/6 o. o. Ogsaa paa de flg. Virksomheder findes her talrige Eksempler.

Forleninger, Provelse af Rentemesterregnskaber samt den noget tvivlsomme Fornøjelse at gaa i Borgen for Kongens Gæld, eller den endnu tvivlsommere, omvendt at være Forlover for Adelsmænd, som havde laant Penge af Kongen og nu rykkedes¹; alt dette, dog i Forening med andre Embedsmænd, hører til hans vigtigste regelmæssige Sysler. Det eneste, hvorved Niels Kaas heri adskiller sig fra Johan Friis, er at der ved ham aldrig tales om Monstring af Adelens eller Borgernes Tropper, et Vidnesbyrd om den nye Kanslers helt umilitære Præg. Til Gengæld tages han endnu stærkere end Friis i Brug til diplomatiske Hverv, men atter her som Medlem af Kommissioner og under streng Kontrol. I Spørgsmaalet om Hamborg 1574 erklærer saaledes Kongen, at han kun vil slutte Forlig paa de Vilkaar, som Kommissærerne erfarede af ham og nu har meddelt Hamborgerne; derfor skal de straks uden videre Forhandling forlade Byen². Med Aarene vokser dog Kongens Tillid til Niels Kaas, ligesom Christian III.s til Johan Friis, navnlig da Kaas har været stærkt med i Forhandlingerne om den slesvigske Lenshylding og om Arveskiftet efter Hertug Hans d. Æ. Det er et godt Vidnesbyrd om den Agtelse, han nød, at han (sammen med Jørgen Rosenkrantz) blev foreslaaet til Mægler i Striden af selve Hertug Adolf³. Den mistænksomme Konge, der endnu i 1584 ængstedes over, at der i Jylland var unge Adelsmænd, der ikke havde deltaget i Hyldningen af hans Son⁴, følte sig over for Niels Kaas overbevist om, at glædelige Begivenheder i Kongehuset »vil være ham kært at høre«⁵, og i sine sidste Aar kunde han endogsaa paabyde, at man skulde have samme Tillid til Kansleren, som om det var Kongen selv⁶. Men den afgørende Magt laa, hvor den skulde ligge, og at Resultatet neppe altid har været Niels Kaas kært, tør man t. Eks. slutte af Kongens Brev til ham d. 29. Juli 1579, at han »af højvigtige Aarsager« havde besluttet sig til at afskedige Niels Hemmingsen, hvilket Kansleren skulde meddele denne. Med Arup at kalde ham »leder af dansk udenrigspolitik« (S. 624), eller at mene, at han »overlod styrelsen af landets finansielle og økonomiske forhold til

¹ K B 1576 ¹⁴/₂, 1582 ²⁰/₁₂, 1585 ²⁹/₆.

² K B 1574 ¹⁶/₁₁. En lignende Stejlhed viser Kongen ved mange andre Lejligheder, som over for Danzig, Sverige og Hertug Adolf, men dog ganske særlig Hamborg (Laursen II, 325, 351, 468 og 521). At Kansleren ligesom hans andre Tjenere forgæves kvier sig derover, belyser tydeligt det virkelige Magtforhold.

³ K B 1581 ¹²/₂.

⁴ ib. 1584 ⁶/₆.

⁵ ib. 1581 ⁶/₈.

⁶ ib. 1585 ²⁶/₂.

rentemesteren« (S. 625), ja blot at tro, at alt, hvad der udgik fra Kancelliet, skulde skyldes hans Initiativ og Bestemmelse (S. 615—623)¹ har derfor ingen Støtte i det Materiale, hvorefter vi alene kan lære hans Virksomhed at kende.

Som den tredje af de fremragende Kanslere staar Christian Friis til Borreby. Hans Virksomhedsomraade er som hans Forærgeres. Men i Modsætning til disse foreligger der nu Breve fra begge Parter, baade Kongen og Kansleren, og de viser, hvor intimt disse to Mænd samarbejder. Af Skrivelserne i »Christian IV.s egenhændige Breve« ser man, at de Forslag, som Kongen forelægger Rigsraadet, ofte er skrevne med Kanslerens Haand. Til den betydningsfulde Proposition af 30. Jan. 1611, som fremkaldte Kalmarkrigen, har Chr. Friis ovenikøbet udkastet Koncepten. Vilde man imidlertid heraf slutte, at Kongen kun var et Talerør for Kansleren, vilde man gøre sig skyldig i en Misforstaaelse. Kanslerens Breve til Kongen viser, at hans Udarbejdelser kun er Forslag til Christian IV, som denne staar frit overfor. I Aug. 1612, da Kansleren — i Forbindelse med Statholderen Brejde Rantzau — repræsenterer Kongen under dennes Fraværelse ved Hæren, sender de ham saaledes et Brev fra den svenske Konge og tilføjer: »Saa er derpaa et Svar forfattet, med hosføjede Gelejde (dvs. som følger hoslagt), hvilket vi E. Mt. tilskikker; om saa er, E. Mt. det behager, eller om E. Mt. vil ladet det forandre og siden Kong Gustavo med en Trompeter tilskikke«². Nogle Maaneder i Forvejen havde Chr. Friis ligefrem foreslaaet Kongen at slutte Fred og anført gode Grunde derfor; han endte sit Brev med disse Ord: »Dette vilde E. Mt. noget betænke, før Robert [Anstruther] faar sin Afsked, og denne min Skrivelse i en god Mening optage«; men — Kongen »betænkte« ingenlunde hans Raad³. Ogsaa i Forholdet til Hansestæderne og Nederländerne anbefalede Kansleren 1616 stor Forsigtighed med de bevægelige Ord: »Gud Allermægtigste med sin Aand og Naade være hos E. Mt. altid og suppeditere E. Mt. slige Consilia, som kan have en fredsommelig Udgang og Effekt! Amen!«; men hans Ord havde ligesaa lidt som fire Aar tidligere nogen Effekt paa Kongen⁴. Endelig maa det bemærkes, at det — ligesom ved Niels Kaas — er aabenbart, at naar Kansleren udarbejder et Forslag til en kgl. Beslutning, sker det ofte efter

¹ Karakteristisk er Kongens Paabud 1579 til Kansleren om at gennemse Hans Svanings Samlinger, »saa at de danske Historier med des større Fuldkommenhed kunne forfærdiges og udgaa« (K. B. 1579 24/2); et af de talrige Vidnesbyrd om Frederik II.s Kulturinteresser.

² Kopibog over Breve 1611—16: 1612 26/8.

³ ib. 1612 29/2.

⁴ ib. 1616 15/3.

en foregaaende mundtlig Ordre, der indeholder Hovedtrækkene til dette Forslag. Han er altsaa i Virkeligheden ikke frit stillet, men har kun den Opgave at udforme de kongelige Tanker i behørig Kancellistil.

For alle de tre Kansleres Vedkommende gælder det altsaa, at man vilde faa et ganske skævt Indtryk af Forholdene, hvis man troede, at de »regerede«. At dette i samme Grad gælder om de finansielle Embedsmænd, behøver knapt at nævnes. Kun i eet Tilfælde, ved Peder Okse, kan der, som Troels-Lund forlængst har godtgjort det, i nogen Grad tales om en Regering. For saa vidt kan der siges at have hersket Adelsvælde i Danmark-Norge i det korte Spand af Aar 1567—1575. Men selv om Peder Okse gælder det, at man undertiden ved at læse hans Breve til Kongen kan komme til at nære sine Tvivl. Saaledes meddeler Rigshofmesteren 8. Januar 1571 Kongen, at han ved sin Ankomst til København har fundet de svenske Kommissærer færdige til Opbrud. »Derfor haver jeg ladet dennom formelde, at jeg ingen Befaling haver af E. K. Mt. at oppeholde dennom, men haver affærdiget et Bud, E.K.Mt.s Vilje derom at forfare ... E.K.Mt. vilde nu derfor sin Vilje derudi give til Kende, at jeg mig derefter kunde rette. Og dersom det var E.K.Mt.s Vilje og Mening, straks at lade dennom passere ...¹. Det er ikke netop denne Udtryksform, man venter hos den almægtige Minister over for hans afmægtige Konge.

Kongen var til alle Tider mellem 1536 og 1624 Konge, ikke nogen Skyggekonge. Hvilke Beviser finder vi i det Hele paa det modsatte? Det er ikke gjort med at skrive, at Peder Okse »udnævnte Holger Rosenkrantz til rigsmarsk«, eller at han »gav« Niels Kaas Stillingen som Kansler (S. 589). Det er forøvrigt højst usandsynligt, at der skulde have været en saadan Enhed i Styrelsen den Gang, at en Finansminister, selv om han var mægtig, kunde besætte de andre Ministerpladser. Schäfers Ord² maa stadig staa ved Magt, at der efter Syvaarskrigen igen indtraf »eine Änderung zu Gunsten des königl. Einflusses«.

VII.

Størst Interesse har det dog at se paa den Totalopfattelse og det Grundsyn, som bærer Værkets Skildring af det 16. Aarh. Aarhundredet er for Arup med eet Ord Adelsvældens. Tanken er

¹ Brevteksten er senere ændret, for Koncepten renskrevs (Indl. t. Reg. o. Tegn.).

² Gesch. v. Dänem. V, 245.

ikke ny. Den er rent ud sagt meget gammel, thi det var den, som Allen og Nationalliberalismens øvrige Forfattere hyldede. Men i det sidste Par Menneskealdre har den rigtignok været mere og mere under Afvikling. Nu bliver den taget op igen, kraftigere end nogensinde før.

Og har Forf. Ret i sin Fremstilling af Begivenhedernes Udvikling, er den rigtignok ogsaa ubestridelig. Ikke blot er da Adelen den egentlige Herre i Landet under Frederik I, men det samme gælder i ikke ringere Grad om Christian III. Under Frederik II er der kun en Slags Afbrydelse deri under Syvaarskrigen til Peder Okses Hjemkomst 1566, men saa fortsætter Adelsherredømmet med forøget Styrke Aarhundredet ud, ja lige til 1616. De tidligere behandlede »Kanslerregeringer« er det tydeligste Udtryk for denne Adelsvælde.

Saa har da Kr. Erslev forgæves skrevet sin Doktorafhandling »Konge og Lensmand« — den, som Forf. iøvrigt bygger saa kraftigt paa, — da han til Grund for sin Undersøgelse lagde den Opfattelse, at det var Kongen, som gennemførte Statskupet i Aug. 1536, og at det ogsaa var ham, som tog hele den økonomiske Fordel af Reformationen hjem (Inddragningen af de gejstlige Len og »den monarkiske Reform i Lensvæsenet« etc.). Men hvorledes forholder det sig først og fremmest med den nye Opfattelse af selve Begivenhederne 1536?

Arup mener, at baade Peder Skram og Mogens Gøje har deltaget i det hemmelige Møde paa Slottet den 11. Aug., hvor foruden Kongen ellers kun de høje Officerer var til Stede, og hvor Bispens Fængsling blev besluttet. Men ingen Kilde taler herom, og intet taler herfor. Mogens Gøje har ikke deltaget i denne Forsamling af Holstenere, hvori Statskupet besluttedes; han mødte først den følgende Dag, efter Fængslingen, sammen med de verdslige Rigsraader hos Kongen, og her stilledes de overfor et fait accompli. De maatte besegle et Forpligtelsesbrev om at anerkende det skete og ikke modsætte sig Guds rene Ords Forkyndelse. I Indledningen udtaler Kongen det som sin Vilje, at Danmarks Riges Regimente for Fremtiden skal være hos ham og hans mandlige Efterkommere samt hos det verdslige Rigsraad¹. Her gøres der altsaa en væsentlig Indskrænkning i Valgkongedømmet, der betragtes som bortfaldet, saalænge der forefindes nogen af Kongens mandlige Efterslægt; til Gengæld sikrer Ordene om Raadets Del i Regimentet Riget imod en kgl. Enevældes Indførelse. Om en Adelsvælde, som under Frederik I, er der dog endnu mindre Tale. Det er Fyrsten og Højadelen i Forening, der har Regeringsmagten,

¹ H. F. Rørdam: Monum. I, 209.

og det er derfor med god Grund tidligere foreslaaet at bruge Ordet »Dyarki« om det Styre, der fandtes mellem 1536 og 1660. Men ligesom i de tyske Stater, med hvis Forhold Kongen var saa bekendt, ja ligesom overhovedet i alle betydende europæiske Stater, var Vægtskaalen synkende til Fyrstens Side. Det er dette, man skal huske som det ejendommeligste for det 16. Aarh., selve Kærnen i dets politiske Udvikling.

Der kan derfor ikke, som Arup mener, være Tale om noget »dansk regeringsparti« (S. 481) mellem Aug. og Okt. 1536, da Rigsdagen traadte sammen. Ligesom i 1660 var Statsforandringen gennemført ved Hærens Hjælp. Men ingen Regering kan i Længden sidde paa Bajonetter og ligesaa lidt paa Landsknægtes Spyd. Kongen maatte have et Parti at støtte sig til, og dette blev naturligvis Rantzauernes Standsfæller, den danske Højadel. At det var denne Højadel, som skulde have »bestemt« Kongen til at indkalde Rigsdagen (S. 481), er ikke troligt. Allerede ved sin Hyldning i Horsens 1534 havde Christian III lovet til behørig Tid at give Danmarks Indbyggere en lignende Haandfæstning som hans Faders. Dog er der tilføjet den meget sigende Indskrænkning, at »hvis som derudi findes kan, som os, Rigets Raad og menige Adel ikke lideligt kan være, vilde vi remediere«. Hermed sigtes naturligvis først og fremmest til Tronfølgen. Haandfæstningen 1536 kunde derfor ikke blive en almindelig Valghaandfæstning, men et gensidigt Loftebrev. At Kongen ikke blot samlede Rigsraadet til dens Udstedelse, men ogsaa knyttede en Stænderforsamling dertil, har han selv i Propositionen motiveret med, at det efter Grevefejdens Heksesabbat var nødvendigt at vise Omverdenen »oprigtelige Christelige Ordinantie og Reformation og god Politie« i Landet, da »fremmede Herskabe« (dvs. Mecklenburg og Pfalz) ellers vilde blive ved med at vække Uro herinde¹. Vi kan tilføje, at det ogsaa indadtil maatte være naturligt at søge en saa bred Anerkendelse som mulig ved et saa gennemgribende Skridt som den gamle Kirkes Fald.

Men var Rigsdagens Sammenkaldelse saaledes ikke »det danske regeringspartis første sejr«, er det ligesaa tvivlsomt, at Propositionen til den »formentlig« skulde være forfattet af Johan Friis, »sikkert« i Samraad med Mogens Gøje. Dette er snarest usandsynligt. Arup søger ganske vist et Bevis herfor deri, at Kongen i Propositionen kun skal lægge Ansvar for den forløbne Borgerkrig paa Bisper, Borgere og Bonder, »medens de verdslige adelsmænd synes ganske uden skyld deri« (S. 482). Men dette strider afgjort mod Propositionens Ord: »men maae tilskrives baade

¹ stds. I, 145.

Rigens Raad og den menige Mand, Borgere og Bønder, som oprørske været hafver, at være en Aarsage til dette Oprør¹. Nu vil Kongen, hedder det videre, »tilgifve begge Dele«, og han ender med at sige: »Og Eder, som hafve været skyldige udi et saadant Oprør, og ere i ædle eller uædle . . .«. Her er altsaa Adelens Medansvar ganske tydeligt udtalt, og dette strider afgjort baade mod Johan Friis' og Mogens Gøjes Interesser.

Tre Resultater foreligger af Virksomheden i Okt. 1536: Recessen, Haandfæstningen og Valgbrevet for Kongens Son Frederik. Recessen er fremgaaet af en Forhandling mellem Konge og Rigsdag; de to sidste Dokumenter af en tilsvarende mellem Konge og Raad. Allerede i Propositionen giver Kongen til en vis Grad Afkald paa den af Rigsraadet den 12. Aug. opnaaede Arveret, men han tilføjer straks, »uden hvis af Eders Gunst og Villie maae blive tilladet². Dette var ikke tomme Ord. Raadet kaarede nemlig straks Hertug Frederik til udvalgt Konge og lovede i Tilfælde af dennes Død i Faderens Levetid at ville kaare en anden Søn i hans Sted; desuden erklærede det sig villig til, hvis alle Christian III.s Sønner døde under hans Regering, at lade Kongen være medbestemmende til at udpege sin Efterfølger. At denne sidste Bestemmelse sigter mod en kvindelig Arvefølge, saa at Kronen evt. kunde tilfalde en Svingerson af Kongen, kan ikke være tvivlsomt³. Dette sidste var i Virkeligheden en ny Sejr for Kronen. Det maa afgjort bestrides, at Arup skulde have Ret, naar han siger: »Det er nu ganske klart, at med dette kompromis havde kong Christian trukket det korteste straa«. Forfatterens Begrundelse er altsaa, at Retten til Tronen fra Kongens samtlige Efterkommere nu var begrænset til kun at gælde for hans Born. Men der var jo ringe Anledning til paa det paagældende Tidspunkt at spekulere nærmere over, hvorledes det skulde gaa 52 Aar senere ved Frederik II.s Død. Kongen havde allerede værget sig mod den Beskyldning, at ville »giøre dette Rige til et Arve-Rige⁴; heller ikke hans adelige holstenske Raadgivere kunde ønske dette; dette kunde komme til at indvirke ubehageligt paa Forholdene i Hertugdømmerne, hvad det da ogsaa gjorde efter 1660⁵.

¹ Mon. I, 154 f. Det er meget karakteristisk, at Hvitfeld (Ddij recto) udelader disse for Adelen ubehagelige Ord.

² Stds. I, 146.

³ Endnu under Frederik II, da det rene Valgkongedømme var gennemført, lykkedes det jo Kongen at faa et lign. Løfte af Rigsraadet til Fordel for en evt. Svingerson.

⁴ Mon. I, 146.

⁵ En anden Sag var det, at Kongens borgerlige tyske Raadgivere og hans Svoger, Hertugen af Preussen, var utilfredse med Indskrænkningen Retten til Tronfølgen (H. T. 4 R. VI, 260).

Ogsaa paa andre Punkter noterer Arup »Sejre« for Rigsraadet over Kongen 1536, men de holder næppe Stik. Det er allerede paavist, at hans Klage over, at Kongen opgav at sammenkalde en Rigsdag, ikke stemmer altfor godt med tidligere Udtalelser af ham om Betydningen af samme Rigsdag. Men dernæst er det jo ingenlunde saaledes, at der ikke under Christian III, som under Frederik I, skulde have været Tale om folkelig Deltagelse i »det almindelige lovgivningsarbejde«, selv om den ikke foregik paa en ligefrem Rigsdag. Ved Forhandlingerne om den kopenhavnske Reces af 1540, der handler om Købstædernes Erhverv, deltog en Borgmester, en Raadmand og en Borger fra enhver By¹. Ved den næste Reces' Udstedelse smstds. 1547, der udelukkende beskæftiger sig med landlige Forhold, nævnes som nærværende foruden Rigsraad og Adel: »Indbyggere«², hvilket formodentlig maa sigte til Repræsentanter for Bondestanden. Endelig siges den dronningborgske Reces 1551 at være udstedt med Raadets, Adels »oc andre wore Undersotters Samtycke«³, hvormed der efter Indholdet ligeledes maa tænkes paa Bønder. Det kan saaledes ingenlunde siges, at Christian III under sin Regering har støttet sig eensidigt paa Adelen, selv om han overvejende har taget den i sin Tjeneste til Landets Styrelse. Efter hans Død møder vi da ogsaa igen i 1570 en Rigsdag. Naar en Konge ønsker det, er han aabenbart meget vel i Stand til at faa Folket i Tale.

Recessen af 1536 bestemmer endvidere, at da det højeste Regimente i Riget hænger mest paa Kongens Person, og da han ikke alene kan føre det, skal han altid have en Rigers Hofmester, en Kansler og en Marsk, indfødte danske Mænd, som skal hjælpe Kongen »oc andre Riigens Raadt« i Rigets Sager til det kgl. Regimentes Opholdelse⁴. Arup ser i det lille Ord »andre« et Vidnesbyrd om, at Rigsraadet nu »ganske tiltog sig ogsaa den kongens ret til frit at vælge sine ministre, som Christiern 2 saa stærkt havde hævdet«, idet de tre Embedsmænd »for fremtiden skal være fødte medlemmer af rigsraadet« (S. 486). Indsmuglingen af ordet »andre« betegnes først som »underfundig«, men lidt efter som »snild«, saa at den altsaa ikke synes at vække Forf.s ligefremme Misbilligelse. Det kan dog betvivles, at Kongen skulde have været saa enfoldig at lade sig lokke med til en Parlamentarismes Gennemførelse (som jo forøvrigt slet ikke ligger i den Tanke, at Rigsembedsmændene ogsaa burde være Rigsraader), naar man er-

¹ Kolderup-Rosenvinge: Gl. danske Love IV, 198.

² ib. 214.

³ ib. 237.

⁴ ib. 166 f.

indrer, at han ved sin Side ikke blot havde sine holstenske Raadgivere, men ogsaa sin kloge Kansler Utenhof. Der er derfor heller aldrig før blevet tillagt det lille Ord saa vidtrækkende Konsekvenser som af Arup. Desuden havde allerede fra det 15. Aarhundrede baade Righofmester og Marsk Sæde i Raadet, saa at det nye 1536 kun kunde angaa Kansleren. Mere Grund havde der derimod været for Forf. til at gøre opmærksom paa den ejendommelige Udvikling, som finder Sted i Titulaturerne for disse tre Embedsmænd, idet der i Frederik I.s Haandfæstning tales om »Danmarckis rigis hoffmesther« og »Danmark righis marsk«, mens de i Christian III.s betegnes som »wor och Danmarcks riiges hoffmester« og »wor och Danmarcks riiges marsk«¹; Kansleren betegnes derimod stadig som »wor canceller«. Der ligger heri aabenbart en Understregning af Kongens stigende Magt; de tre Embedsmænd kommer alle til at staa i Afhængighedsforhold til ham. At selve Haandfæstningsbestemmelsen om disse tre Embedspladers Besættelse skyldes det danske Rigsraad, som Arup siger, er i og for sig rigtigt, da vi har Kongens egne Ord derfor². Men det gælder om denne Bestemmelse ligesom om de tidligere nævnte, at den kom med, fordi det var den holstenske Adel behageligt og er altsaa heller ikke noget Vidnesbyrd om et dansk Regeringspartis Eksistens. Den hindrede nemlig en ligefrem Enevældes Frembrud i Danmark, og den muliggjorde det for Kongen at vælge sin Residens skiftevis i Kongeriget og i Hertugdømmerne, hvilket netop var Holstenernes Ønske.

VIII.

At Rigsdagen 1536 iøvrigt, saa snart der er Tale om sociale og økonomiske Forhold, betegner Fremskridt for Adelen, er rigtigt og gammelkendt, men at den, som Arup mener, skulde betegne en politisk Adelsvældes Sejr, er altsaa urigtigt. Men Arup gaar ud fra, at den danske Adel fra dette Øjeblik har Foden under eget Bord, sidder inde med den politiske Magt. Kraftigt revser han saaledes (S. 543 f.) de »danske historikere fra nationalismens 19. aarh.«, som overalt i Danmarks ældre Historie vilde søge Fortilfælde for den nationale Strid mellem Dansk og Tysk og ogsaa mente at have fundet et saadant i 1530'erne mellem Christian III.s danske og tyske Raadgivere. »Det er helt et blændværk«, erklærer Forf.

¹ For Hofmesterens Vedkommende bevares denne Betegnelse Aarhundredet ud, mens Marskens 1559 atter ændres til »marsk uti wortt riige Danmarck«.

² Brevet til Filip af Hessen 7/11 1536 (H. T. 4. R. VI, 253).

kategorisk. Det var ifølge ham kun naturligt, at Kongen, der stod Tysk ligesaa nær som Dansk, straks anbragte Officerer ved Siden af Lensmændene paa saa vigtige Slotte som København, Viborg (!) og Malmø og forlenede Rantzauerne med Riberhus, Koldinghus og Skanderborg. Sligt skyldtes kun foreløbige militære Hensyn. Ligeledes var det efter Arups Mening naturligt, at Utenhof og Joh. Rantzau fik henholdsvis Hindsgavl og Krogen tilbage, som de havde mistet under Grevefejden, eller at den indflydelsesrige Melchior Rantzau blev belønnet med Skjoldenæs Len. Men der fandtes ingen virkelig Dissonans mellem de danske og holstenske »regeringskredse«, og overhovedet nærrede den danske Adel ingen som helst Uvilje mod indvandrede tyske Adelsmænd. Tværtimod; den tog »med glæde« imod dem, baade nu og senere. Uenigheden drejede sig kun om det Spørgsmaal, hvorvidt Christian III skulde regere med Bolig i Danmark eller i Hertugdømmerne.

Man efterse nu disse »nationalistiske« Historikere, hvorved der vel maa tænkes paa Nationalliberalismens Forfattere som Allen, Hammerich m. fl.; ikke eet Ord hos dem om »Blændværket«. Man opdager, at Opfattelsen først er fremsat 1877 af A. Heise, der dog ellers ikke betragtes som Nationalist, i hans velkendte Afhandling om Wolfgang von Utenhof¹. Heise bygger den dels paa Brevvekslingen mellem Utenhof og Hertug Albrecht af Preussen — foruden en Række andre Udtalelser i Samtiden fra dansk Side (f. Eks.: »Thi de Holster ville raade« osv.²), dels paa en af ham selv opstillet foreløbig Liste over Holstenere og andre Udlændinge, som i Aarene 1534—44 fik Len i Danmark. Listen omfatter c. 50 Lensmænd, af hvilke nogle opføres med flere Len, og det langt overvejende Antal af disse Forleninger falder mellem 1536 og 1539. Erslev, der heller ikke i Almindelighed betragtes som Nationalist, har i »Konge og Lensmand«³ fuldt ud sluttet sig til Heises Opfattelse, og han betoner, at denne holstenske Indstrømning »vakte stor Vrede blandt den danske Adel«. Han supplerer ydermere Heises Fremstilling ved at oplyse, at Christian III ogsaa i sine senere Aar, efter Forsoningen med den danske Adel, »stadig beskyttede sine tyske Raadgivere og indkaldte nye Mænd fra Udlandet«. Hvorfor gav da den danske Adel ikke højlydt sin Misfornøjelse til Kende? Fordi den, ifølge Erslev, var slaaet til Jorden ved Grevens Fejde, fordi den »bøjede sig for den stærkere Kongemagt, som gav den Ly«⁴. Det er altsaa Heise og Erslev,

¹ H. T. 4. R. VI, 163 ff.

² stds. 248.

³ S. 124 ff.

⁴ stds. 159 f.

som er de nationalistiske Forfattere, hvis Opfattelse af det dansk-holstenske Modsætningsforhold indtil denne Dag har behersket dansk Historie. Den eneste Forfatter, som hidtil for Arup har taget til Orde derimod, er forstaaeligt nok Tyskeren Dietr. Schäfer. Overfor ham har Heise sejrrikt hævdet sin en Gang indtagne Position¹.

Det er naturligvis muligt, at denne, altsaa først i moderne Tid paaviste Modsætning mellem dansk og holstensk Adel er bleven understreget rigeligt stærkt, men at bestride den lader sig ikke gøre. Listen over de tyske Lensmænd taler et altfor tydeligt Sprog; Utenhofs Breve ligesaa; endelig er Forsoningen mellem Kongen og den danske Adel, der som bekendt kostede den sidste meget tunge Ofre, ikke til at komme udenom.

Men var det 16. Aarh. i Danmark da fra omtrent 1540 en »Adelsvældens Tid«, eller var det i hvert Fald saaledes, at af de to Statsmagter, Kongen og Adelen, den sidste stod som den betydningsfuldeste? Vi har allerede set, at de høje Rigsembedsmænd ikke sad inde med nogen selvstændig Magt. Hvorledes forholdt det sig nu med Adelen som Helhed og med dens Repræsentation Rigsraadet? Vi er her ved det springende Punkt i hele Arups nye Skildring af det 16. Aarhundrede.

At Haandfæstningen hjemlede Rigsraadet Del i »Regimentet«, har vi allerede set, og dette blev overholdt. Raadet deltog i Lovgivningen, saaledes som det fremgaar af Indledningerne til Receserne, og dets Ret til at bevilge Skatter af de adelige Fæstebønder anerkendtes; dette førte oven i Købet i Praksis til, at Kongen overhovedet ikke paalagde nogen Skat uden dets Samtykke. En anden Sag er det, at det stod frit for Kongen at optage i Raadet, hvem han vilde, naar de blot tilhørte den danske Adel. Det var ogsaa sjældent, at Kongen samlede Raadet in pleno; han foretrak at lade det møde provinsvis eller i endnu mindre Afdelinger. Alt i alt kan det næppe bestrides, at det danske Rigsraad havde større Indflydelse end det samtidige svenske under Gustav Vasa og hans Sønner. Men kan man derfor tale om en »Adelsvælde«?

Forholdet belyses klarest, hvis vi sammenligner den danske Adels Stilling med den samtidige tyskes. Ogsaa i Tyskland — som overalt i Europa, bortset fra Polen — var Fyrstemagten stigende igennem det 16. Aarh., men »Stænderne«, d. v. s. Adelen, forstod at hævde sig ved Siden af den. I en Række tyske Stater, hvis Forhold vi her hjemme kendte nøje, bl. a. gennem de fyrstelige Slægtskabsforbindelser, t. Eks. Mecklenburg og Kursachsen, medførte Pengeøkonomiens Opkomst, at det blev umuligt for

¹ H. T. 6. R. VI, 265 ff.

Fyrsterne at klare sig finansielt, og at Stænderne maatte træde lindrende til. Men naar de overtog Fyrstens Gæld (Württemberg 1514, Brandenburg 1549, Bayern 1557, Sachsen 1570 og Mecklenburg 1572), forlangte de til Gengæld, at de nye Skatter skulde gaa ind i en særlig »Landskasse«, der forvaltedes af et stændersk Udvalg. Disse Kasser vedblev i den følgende Tid at bestaa, og i dem indgik senere ikke blot Ekstraskatterne til Gældens Betaling, men ogsaa de ordinære Skatter. Fra dette Øjeblik af har man to Kasser i Staten, hvorefter Stændernes er den vigtigste. Kasseadskillelsen betegnes derfor af Tyskerne som »das eigentliche Kennzeichen des ständischen Staats«¹.

Der er et Øjeblik i Danmarks Historie i det 16. Aarh., da en lignende Udvikling synes at skulle begynde. Det er i Aaret 1567, da det efter Peder Okses Hjemkomst bestemmes, at de nye Adelskatter ikke skal indbetales i Rentekammeret, men lægges under Bestyrelse af et Firemandsudvalg. Arup har slet ikke set den overordentlige principielle Betydning af dette Skridt. Da forelaa der for første og sidste Gang mellem 1536 og 1625 Mulighed for noget i Retning af »Adelsvælde«. Beslutningen fra 1567 fik imidlertid kun kortvarig Betydning; den ebbede ud sammen med Krigen. Under Christian IV.s tyske Krig træder noget tilsvarende frem i »Krigskommissærerne« af 1628. Men først med Landkommissærernes »Landekister« 1638 tages den Udviklingslinje atter op, som Tyskland havde været saa stærkt inde paa allerede et Aarhundrede tidligere. Fra da af kan man maaske herhjemme regne med en Slags Adelsvælde, selv om den egentlig først gælder for Tiden efter 1645. Naar man taler om »Adelsvældens sidste Dage«, overser man altsaa, at dens sidste Dage i Virkeligheden ogsaa var dens første.

Manglen paa Herredomme over Finansernes Bestyrelse er saaledes i Danmark den afgørende Hindring for, at Adelen kunde blive Kongen jævnbyrdig i politisk Magt, endsige blive ham overmægtig. Men ogsaa en anden Omstændighed virkede i samme Retning. Rigsraadet savnede helt et administrativt Organ, der svarede til det kongelige Kancelli. Dette sidste bestod ganske vist overvejende af adelige Medlemmer (Kansleren, Oversekretæren og Sekretærerne), men disse stod kun enkeltvis i Tjenesteforhold til

¹ I Brandenburg maatte Kurfyrsten endog 1572 gaa ind paa, at et adeligt Udvalg skulde prøve alle de Forordninger, som var emanerede i de sidste 50 Aar, og efter Behag ændre, forbedre og supplere dem. Herved er hele Landsherrens lovgivende Magt underkastet en Kontrol, som næsten betyder dens Overdragelse til Stænderne (H. Prutz: Preuss. Gesch. I (1900) 245 f.).

Kongen; de dannede ikke nogen Korporation, der kunde optræde som en Enhed over for Kongemagten og overtage Afgørelsen af en stor Del af de foreliggende Sager. Med andre Ord: Vi faar her hjemme først sammen med Enevældens Indforelse Kollegie-systemet. Men i Ostrig, Württemberg og Bayern har man, henholdsvis fra 1527, 1530'erne og 1550, kollegialt indrettede Rentekamre. Og i hvert Fald i Ostrig gennemfortes det i 1560'erne, at Kejserens Udgiftsordrer kun var gyldige, hvis de paraferedes af Præsidenten, altsaa det samme, som Korfitz Ulfeld saa sent som i 1640'erne forgæves søgte at gennemtvinge over for Christian IV. Ogsaa i de ikke-finansielle Centralinstitutioner gennemfortes det kollegiale System i de vigtigste tyske Stater i Løbet af det 16. Aarhundrede, foruden at det dukkede frem i Vesteuropa, i Frankrig og i Nederlandene. Manglen paa noget tilsvarende i Danmark er vel det stærkeste Vidnesbyrd om Initiativløsheden eller — Magtesløsheden hos den danske Adel. Havde man her formaaet forud for Enevælden at skabe en effektiv Centraladministration, vilde maaske 1660 være forløbet noget anderledes, end det nu blev Tilfældet.

Lærerigt er det paa dette Punkt at drage en Parallel mellem Danmarks og Sveriges statsretlige Udvikling i det 16. og Begyndelsen af det 17. Aarhundrede. I Virkeligheden er der i de første Aartier efter 1536 en ikke ringe Lighed mellem de to Stater. Begge Steder har man en forstærket Kongemagt, der tenderer imod Arveriget (i Sverige 1544); begge Steder støtter denne Kongemagt sig paa Adelen, efter at en 5aarig tysk Indflydelse er overvundet (Frederik II's Hyldning 1542, Konrad v. Pyhys Fald 1543). Endelig træder i begge Lande det borgerlige Element frem i de lavere Stillinger, navnlig i Rentekamret, og begge Steder benytter man desuden stadig — dog særlig i Danmark, hvor Hertugdømmerne medførte Nødvendigheden af at have et tysk Kancelli ved Siden af det danske — tyske Sekretærer, der jo var uundværlige ved Forhandlinger med Udlandet. Men i Slutningen af det 16. Aarh. fjerner de to Landes Udvikling sig fra hinanden. Grunden er Personalunionen mellem Sverige og Polen, der ganske vist hurtigt opløses, men faar vidtrækkende Følger for Sverige. Det svenske Arvekongedømme udvides rigtignok 1604 til ogsaa at omfatte Kvindelinen, men allerede forinden beskæres Kongemagtens Magtfylde. Den svensk-polske Kong Sigismund maa 1594 gaa ind paa den første Haandfæstning, »Kongeeden«, og da han er bleven fordrevet, og den yngre Vasalinje har bestøget Tronen, maa Gustav Adolf 1611 antage en Haandfæstning, der for saa vidt gaar endnu videre end den danske, som den forbyder Kongen

al Beskatning uden Raadets og Folkets Samtykke. En virkelig kraftig Statsorganisation skabes nu i de første 10 Aar af det 17. Aarh. af Adelen i venskabelig Pagt med Kongen paa den ene Side og Folket paa den anden¹, og den støttes ved Kongernes hyppige Fraværelse fra Riget paa Valpladserne hinsides Østersøen. Kollegiesystemet indføres under de højadelige Rigsembedsmænds Ledelse; Rigsdagen med det adelige Ridderhus organiseres; i Lokalstyrelsen afløses de gamle Lensmænd (og Fogder) af de moderne Landshovdinge (Amtmænd). Den centralistisk organiserede Stat er en Kendsgerning i Sverige længe før i Danmark; den er skabt af Axel Oxenstjerna og hans Fæller paa en Tid, da vi i Danmark under Christian IV stadig har en langt mere gammeldags og løs Statsorganisation. Men til Gengæld bliver den danske Kongemagt herved indadtil stærkere end den svenske. I Sverige er »Riget« ved at blive en Magt over »Kongen«; det er et Tilfælde, som ligner en Tanke, at Oxenstjerna er Rigskansler, men de to Chr. Friis'er, ligesom deres Forgængere og Efterfølgere, kongelige Kanslere (»vor Kansler«). Sveriges Tilstand i det 17. Aarh. er ganske vist endnu ikke Adelsvælde, men den viser i hvert Fald en Magt for Rigsraad og Adel, der er langt stærkere end i Danmark 1536—1625.

Det er Manglen paa Blik for denne Udvikling i Danmark, som er den største, den afgørende Svaghed ved Arups Historie.

IX.

For Fuldstændighedens Skyld er det endnu nødvendigt at omtale en Række Udtalelser af Forf., som er indstroede rundt om i Skildringen, og som indeholder hans Domme over de optrædende Personer og derigennem hans Livssyn. Det er disse Udtryk for Sym- og Antipatier, der først og kraftigst springer den læge Læser i Øjnene og derfor let kommer til at bestemme hans Indstilling overfor Værket som varm Tilslutning eller kraftig Afstandtagen. Selv om dette neppe er heldigt, vilde det paa den anden Side være urigtigt, slet ikke at medtage dem i en Omtale af Bogen, naar man først har gennemarbejdet og prøvet dens Indhold af Kendsgerninger.

Forf. er demokratisk indstillet. Man finder vistnok Kærnen af hans politiske Livssyn i Ordene S. 416: »Samfundsfølelse er et ganske nyt begreb, som selv 19. aarh. vel har kunnet opelske hos folkenes store masser (fremhævet af mig), men kun i ringe

¹ En ejendommelig Illustration til den Tanke hos Arup, at en Rigsdag efter 1536 vilde have betydet et Vaaben for Kongen mod Rigsraadet.

omfang hos dets overklasse; de adelige herremænd i 16. aarh. havde som millionærerne i 19. aarh. kun ringe forstaaelse for denne følelses etiske værdi«. Her tillægges der altsaa det 19. Aarh.s Underklasser i Modsætning til Overklasserne en uselvsk Samfundsfølelse. Om Troen kan og skal der ikke disputeres.

Der fortsættes om det 16. Aarh.s Herremænd: »De var individualister, mægtige og begærlige personligheder, som vilde omgive sig med rigdom, uanset (fremhævet her) hvorledes den erhvervedes«. M. H. t. de sidste Ord maa der dog peges paa den stærke Retsbevidsthed, der præger al Bondebefolkning i historisk Tid; vor Adel var jo nemlig Storbønder. At de iøvrigt var Individualister, er til en vis Grad rigtigt, og at de ikke nyder Forf.s Bevaagenhed, er øjensynligt. Det er om disse Rovdyrs Kamp om den politiske Magt i Landet, Bogen væsentlig handler.

I denne Kamp gælder alle Kneb, og det er ikke faa Eksempler paa Durkdrevenhed hos de optrædende, som Forf. mener at kunne afsløre. Dette gælder saaledes om Mogens Gøje og Ove Bille 1523, om Joachim Rønnow (S. 462 f.), der 1533 »har fundet det politisk klogt ikke selv at binde sig til det af ham selv gennemførte kompromis« (jfr. S. 467) og indirekte om Kansleren Friis-Kragerup, hvis »milde, ærlige og eftergivende natur ikke tillod ham at tiltage sig en kanslermagt mod kongemagten« (S. 663). Thi dette Ord »ærlig« kaster et eget Lys over hans Forgængere Johan Friis og Chr. Friis-Borreby, der altsaa dog ikke har været helt »ærlige«, naar de skabte sig de paastaaede »Kanslerregeringer«. Det er da heldigt, at vi ovenfor har kunnet rense disse Mænd for Beskyldning for at have tillistet sig en Kanslermagt over Kongemagten. Mærkeligt er dog Dommen over Søren Norby S. 428: »Søren Norby havde unægtelig tjent sit fædreland, de danske bønder og sin egen elskede kong Christiern bedre, om han i stedet for at gøre sig til oprører havde sluttet sig til sine danske standsfæller, der nærede højagtelse for ham, og indenfor hvis kreds han vel mere virkningsfuldt end selv Mogens Gøye kunde have arbejdet for kong Christierns politik og efterhaanden for kongen selv (udhævet af mig). Men Søren Norby var nu engang ingen klog politiker, men en heltemodig og enfoldig krigersjæl«. Er det Meningen, at Søren Norby burde have sluttet sig til Frederik I med den Bagtanke at forraade ham? Og er »ærlig« og »enfoldig« Synonymer for Forf. i hans Bedømmelse af Politik?

Der er i hvert Fald et fint og fornemt Omraade indenfor denne Politik, hvor han ikke taaler Uærlighed, nemlig den udenrigske. Ja, hans demokratiske Indstilling kommer paa dette Felt endog i alvorlig Fare. Under Skildringen af Lybækkernes Forsøg

paa at hindre Hollændernes Handel paa Ostersoen hedder det S. 454: »jo mere demokratisk Lybæks bystyrelse blev, des mere heftigt maatte den hævde dette fortvivlede princip«. Videre hedder det S. 465: »Jürgen Wullenwever var kommet i den for enhver oppositionsforer meget vanskelige stilling, at han nu som ansvarlig leder af Lybæks regering skulde indfri sine lofter«. Ak, ja! Og Dommen over denne hans Politik følger straks efter S. 468: »Han havde ingen som helst træning som udenrigspolitiker; han havde som alle dilettanter i udenrigspolitik den formening, at bedrag og vold er udenrigspolitikens virkningsfuldeste midler«. Se dette er smukt og rigtigt sagt. Men hvorfor er saa ikke ogsaa Ærlighed Indenrigspolitikens »virkningsfuldeste middel«?

Ved Siden af dette politiske Helhedssyn er der endnu tre Omraader, hvor Forf. med Forkærlighed tager personligt Standpunkt. Først det religiøse. Det er lidt vanskeligt at definere hans Stade i den store Kirkestrid, som han forøvrigt skildrer paa Grundlag af J. Oskar Andersens Studier. Undertiden sporer man dog en større Sympati for den gamle Kirke, som naar de bekendte Angreb paa Tiggermunkene for Dovenskab, Uvidenhed og Pengebegærlighed S. 432 afvises som »ganske uretfærdige«, hvilket motiveres med, at Observanterne havde stræbt efter »at frigøre tiggermunkeordnerne for al ejendom«. Hertil er at sige, at Observantbevægelsen laa tilbage i Christiørn Is og Hans' Dage, og at den kun fandt Sted indenfor Franciskanerordenen. Der kan derfor ikke heraf drages Slutninger til Forholdene indenfor de andre Ordner. Mest belysende for Forf. er dog vist den Skildring, han (S. 410) giver af Dronning Elisabeths Dødsleje 1526, da »en luthersk præst havde givet hende sakramentet paa luthersk vis, en katolsk havde salvet hende med den sidste olje. Neppe er da en ung 25aarig kvinde opfyldt af sit eget hjertes uendelige kærlighed til den mand, der var blevet hendes skæbne, gaaet bort bedre forberedt til at staa for guds dom. Opholdet i skærsilden bør have været hende let«. At Dronning Elisabeth var luthersksindet er velkendt, saa man tør gaa ud fra, at i hvert Fald den ene Del af hendes Forberedelse til Døden ikke har været saa betydningsløs for hende som for Forfatteren, der aabenbart ikke er tilbøjelig til at tage nogen af dem synderligt alvorligt.

For den sejrrie lutherske Kirke har Arup i hvert Fald ikke meget tilovers. Af ideelle Motiver hos dens Forkæmpere anfores ikke en eneste; ja, der gøres karakteristisk nok ikke engang Rede for, hvad det var, den nye Tids Mænd egentlig vilde paa Aandens Omraade. Reformationen fremstilles udelukkende som en social-økonomisk Bevægelse. Da den er gennemført 1536, hævdes det (S. 507), at forskellen var blot (fremhævet her), at medens staten

efter katolsk tankegang hidtil havde været den store, almindelige internationale kirkes underordnede medarbejder, blev kirken i hvert protestantisk land nu den nationale statsmagts underordnede medarbejder. Dette er altsaa en rent politisk Betragtning¹. Om det aandelige Liv tales der kun i Skildringen af Peder Palladius' Visitatsbog (S. 511), der ganske vist kaldes »herlig«, »umiddelbar« og »personligt ægte«, men der tilføjes: »Aandens flugt er der intet af«. Man behøver dog kun at læse Palladius' bekendte Fortælling om Fiskerne paa Isen ved Saltholm, for at finde aandelig Flugt. Man undres derfor noget over et Spørgsmaal som dette S. 519: »Var Peder Palladius i al sit bispeskrud andet end en overtroisk, aandsfattig bondedreng, der var bleven oplært i teologi?« Særlig galt bliver det naturligvis med den lutherske Kirke, da den træder ind i Ortodoksiens Tidsalder. Overgangsskikkelsen Niels Hemmingsen faar S. 617 Ansvar for Ægteskabsordinansen af 1582, skønt han var afskediget 3 Aar tidligere og forvist til Roskilde, saa at Ordinansen snarere maa skyldes Sjællands Biskop Povl Madsen². Naar dette Arbejde kaldes »hæsligt, stridende mod al menneskelig følelse«, og naar det siges, at »den værste regel« er, at en Ægtefælle ikke bør lade sig skille paa Grund af smitsom Syge hos Ægteparten, burde dog vel ogsaa Slutningsordene i Ordinansen have været medtagne: »Dog er det udi sig selv kristeligt, at den, som med slig Sygdom er befængt, ikke begærer at smitte den anden«.

Sin højeste Uvilje over Udviklingen indenfor den danske Kirke viser Forf. i sin snart ofte citerede Dom over Sjællands Biskop Resen (S. 665): »Det var kun et glædeligt fremskridt for den kristne lære, at samtidig flammede heksebaalene over hele landet, mænd og kvinder blev domte til henrettelse og drukning for ægteskabsbrud, skøger blev kagstrøgne, fattige blev sat i tugthuset« — (det drejede sig om de Landstrygere, der gjorde Livet usikkert for den rolige Befolkning), — »uægteborn blev vanskottede, uskyldige unge jomfruer, der havde opfyldt kærlighedens bud« — (var de saa stadig jomfruer?), — »blev vanæret for livet«. Hvor mange

¹ At Kongen som i Tyskland skulde være betegnet som »summus episcopus« (S. 503), er forlængst gendrevet af Florian Larsen i Den danske Kirkeret 3dje Bog S. 18.

² 28. Juni 1579 havde Kongen beordret Superintendenterne til at paa-begynde Arbejdet paa Ordinansen, og da Niels Hemmingsen allerede 1 Maaned senere (29. Juli) fik sin Afsked, er det ikke rimeligt, at han skulde have haft nogen væsentlig Andel i et Arbejde, som først afsluttedes flere Aar senere. Endelig fremgaar det af Kongebrevet 29. Juli 1579, at der ingen Grund er til at antage med Forf., at Afskedigelsen skulde være sket »efter aftale mellem ham [Niels Kaas] og Niels Hemmingsen« (S. 617) (se ovenfor S. 348).

Eksempler findes der i Virkeligheden paa, at Ægteskabsbrydere blev domte til Henrettelse, og at denne fuldbyrdedes?¹ Det gaar ikke altid saa strengt til, som Præsten præker.

Det andet Omraade, som giver Forf. Anledning til at fremsætte sin Anskuelse i stærkt folte Ord, er det nationale. Om dettes ydre Former hedder det S. 570: »Om de reelle forretningsmæssige spørgsmaal, der kan være folkene imellem, vil kloge og kyndige forhandlere altid kunne tale sig til rette [mon?], men naar striden alene gælder de rent nationale symboler, et flag, et vaaben, en krone, en nationalsang, ser ialfald overklassen[!] indenfor de folkeslag, der hører til den hvide blodtørstige race aldeles rodt; intet kan da standse deres medfødte lyst til at slaas«. Det er rigtigt, at Striden om Vaabnet »de tre Kroner« var en af Aarsagerne til den nordiske Syvaarskrig, men det vilde være interessant at faa en Liste over de øvrige Eksempler, der findes paa europæiske Krige i nyere Tid, fremkaldte af »nationale Symboler«.

Navnlig er denne nationale — eller, som han kalder det, »nationalistiske« — Følelse Arup meget imod, hvis den kan føre til Krig, og i saa Henseende gør han ingen Forskel, om det drejer sig om Angreb eller Forsvar. »De danske herremænd,« hedder det S. 464 om Forholdene 1533 med tydelig Triumf i Stemmen, »vilde ikke yde en hvid til et effektivt forsvar af Danmark; selve tanken om krig var dem en vederstyggelighed, selv om de personlig ikke var bange for deres skind«. Om den sidste Sætnings Rigtighed kan Læseren nok nære sine Tvivl, naar han tænker paa den skaansk-sjællandske Adels Holdning under den straks paafølgende Grevefejde, og den foregaaende Udtalelse staar ikke i altfor god Samklang med den stærke Rustning, som Adelen af Frygt for Christiørn II og Bønderne havde underkastet sig umiddelbart forud i 1520'erne. Men Arup forfølger denne Tanke om Landets Afrustning gennem hele det 16. Aarh., og han finder den realiseret under Niels Kaas' »herremandsregering« fra og med 1576, da man »ikke tog i betænkning at gennemføre en fuldstændig afrustning af Danmark, hvad landmilitær hærmagt angik. Siden 1576 blev der ikke givet en daler af statens aarlige indtægter hertil« (S. 628)².

¹ Man ser saaledes, at en Kvinde, der 4 Gange havde avlet Barn med forskellige Personer, skønt hun havde sin ægte Husbonde, blev benaadet mod at romme Landet (K. B. 20/12 1606, jfr. 28/8 1617). 1622 9/12 finder ganske vist Dødsstraf Sted, men for 3dje Gang begaaet Hor.

² Naar Forf. S. 630 tror, at Flaadens Bemanning alene skete med indenlandske Baadsmænd, glemmer han de væsentlig udenlandske Bosse-skytter, der maatte hverves i dyre Domme (se t. Eks. K. B. 17/2 og 10/3 1576). Det Antal Bosseskytter, som alene 1580 lagdes i Borgeleje i de danske Provinsbyer, var ikke mindre end 1188 (K. B. 2/8 1580).

Hertil er der først at sige, at ingen europæisk Stat i hine Tider holdt staaende Hær; saasnart en Fred var sluttet, aftakkedes de hvervede Tropper. Men tror man dernæst virkelig, at Kronborg og Rigets andre Fæstninger har staaet blottede for Besætninger i Fredstid? Hvis man, som i sin Tid Joh. Grundtvig, alene holder sig til Rentemesterregnskaberne, kan man maaske komme paa den Slags Tanker, at den gennemsnitlige aarlige Udgift til Hæren i Tiden efter 1570 kun var 19760 Dlr., en Sum, der vel nærmest er gaaet til Aftakning af Krigens Lejetropper. Men enhver kyndig Historiker ved, at Rentemesterregnskaberne, som det forlængst er godtgjort, ikke giver os noget Statsregnskab, men alene de Nettosummer, der er indgaaet i Statens Kasse. Kun hvis man tillægger de Udgifter, som afholdtes paa Lensregnskaberne samt Øresundstoldregnskaberne, faar man et virkeligt Overblik over Statens Indtægter og Udgifter. Man ser da, at der i Frederik II.s Tid alene paa Kronborg laa en Besætning af 1 Høvidsmand, 1 Løjtnant, 1 Profos, 1 Vagtmester, 10 Adelburser, 91 gemene Knægte, 1 Feltskærer, 1 Skriver, 1 Stokkeknægt, 2 Pibere, 2 Trommeslagere, et Par Fyrværkere og c. 40 Bøsseskytter (dvs. Artillerister)¹. Paa Halmstad, Varberg, Hammershus, Visborg og Arensborg (paa Øsel) samt de norske Grænseslotte laa der tilsvarende større eller mindre Skarer Landsknægte og Bøsseskytter². 1577 maatte eksempelvis Kongen sende en ekstra Forstærkning til Arensborg paa 2—300 hvervede danske Knægte og 24 Bøsseskytter med Udrustning af Ammunition og Proviant. Ogsaa Bestykningen af Fæstningerne har kostet Kongen mangan god Daler. Hele denne Tanke om Afrustning er altsaa »helt et Blændværk«, hvortil kommer, at Arup jo selv indrømmer, at man kun aftakkede den hvervede Hær efter Krigen mod at udruste en stor Flaade med en fleretusindtallig Besætning, tilvejebragt ved Hvervning i Ind- og Udland.

Det tredje Omraade, som sætter Forf.s Følelse i Bevægelse, er Kongemagten og Kongerne. Det vilde føre altfor vidt at

¹ Emil Madsen: Studier over Dmks. Hærvæsen i 16. Aarh. S. 434.

² Paa Varberg laa der efter Lensregnskabet 1602—3 1 Vagtmester, 1 Arkelimester, 3 Roder Knægte (à 9 Mand) og 1 Barber, som ialt lønnedes med 1395 Dlr.; paa Hammershus 1598—99 20 Knægte og 10 Bøsseskytter, der i Lon oppebar 1385 Dlr.; paa Visborg 1600—01 2 Vagtmestre, 1 Arkelimester og 14 Bøsseskytter, hvis Lon dels udrededes i rede Penge, dels i Klædevarer; endelig paa Arensborg 1618—19 en samlet Besætning paa 50 Mand til en Lon af 2656 Thaler. Til disse Summer maa lægges Bøspisning m. m., der udrededes af Lenenes Naturalindtægter. For de norske Grænseslottes Vedkommende forefindes de tilsvarende Regnskaber ikke i vort Rigsarkiv.

nævne alle de Steder, hvor hans kritiske Syn giver sig Udtryk: eksempelvis kan citeres Ordene S. 490: »Saalænge der er konger i verden, vil de drive dynastipolitik og tro, at den lille verden, hvori de lever, er deres egen, ganske afhængig af dem«; eller hans Udbrud om Kongernes Ret i alle Tider til at erklære Krig (S. 569): »Denne uudryddelige, taabelige forestilling styrtede vort eget slægtled ind i verdenskrigen« [?]. Størst Interesse har dog den Stemning, som kommer til Orde over for de enkelte danske Konger. Frederik I interesserer ikke Forf. stærkt, og vi vil derfor kunne bevare vort Indtryk af ham som en af de klogeste Mænd i Datidens Nordeuropa. Lidt nærmere gaar han ind paa Christian III, der 1536 betegnes som »meget kortsynet« (S. 485), om det end ved samme Lejlighed tilføjes, at han »var dog maaske ikke helt saa svag en karakter, som Utenhof vilde opfatte ham« (S. 492). Det er ikke noget meget fyldigt Billede, som Forf. hermed giver af den Mand, der allerede som Hertug havde vist selvstændig Initiativ og megen Fasthed, som under Grevefejden holdt sig tilbage fra de militære Operationer for i Stedet ved sin Doms-virksomhed at skabe ny Tillid til den rystede Statsorden, og som Konge handlede med en Blanding af Mildhed og Fasthed, der faar selve Hvitfeldt til at udtale: »Han hørde gjerne fattige Folckis Klagemaal personlige. Han gjorde mange gode Skickelser og Ordinantzter udi disse Riger«. Medens han 1536 endnu ikke havde fundet Tiden moden til Indførelse af den kgl. Enevælde, gennemførte han i de følgende Aar »den monarkiske Reform i Lensstyrelsen« og øgede ved Recessen 1547 Kongens Indflydelse paa Stæderne, ligesom han hele sin Regeringstid igennem med levende Interesse fulgte den nye Kirkes Udvikling og ved sin Fasthed opnaaede en gunstig Fred med Kejseren. Smukt og træffende er det sagt om ham: »Aaben og trofast, udholdende, initiativrig og med Evne til Samarbejde fulgte han sit Kongekald, givet af Gud og til Landets og Folkets Vel«.

Men har Arup ikke synderligt at sige om Christian III, er Tegningen af Frederik II (S. 558) saa meget kraftigere udført: »Hans egen natur var i høj grad mandig, i den ringere, ydre betydning af dette ord: han var robust og brutal, saa opfarende og grov i sin hele væremåde, at det var paafaldende endog for hans samtid, hvis selv fineste selskab dog kun var begyndere i selvbeherskelsens og den beskedne selvvurderings store kunst«. Hører den beskedne Selvvurdering da nu særligt hjemme i det fineste Selskab og de lærdeste Kredse? Endvidere paapeges det, at han »ringeagtede aandelig udvikling«, en mærkelig Dom, naar man betænker, at det var den Mand, som bevarede Tyge Brahe for

Danmark, støttede dansk Historieskrivning, oprettede Kommunitetet, sendte mange unge studerende til Udlandet, knyttede Musiken til sit Hof og byggede Kronborg. Med Rette er han bleven betegnet som »en udpræget Repræsentant for sin Tids Tanker og Ideer« (Th. Bang). At Frederik II havde sin store Del i Ansvar for Syvaarskrigen er forlængst godtgjort. Troels-Lund har med Rette fremstillet Kongen i hans første Regeringsaar som den forkælede overmodige Mand, der af Fantasteri og Selvovervurdering styrtede Landet i Ulykke. Men han har rigtignok ogsaa vist, at der efter Gæringen fandt en Afklaring Sted, saa at Frederik II senere modnedes til »i visse Maader et Mønster paa en Konge. Han gik da ikke længer, som han engang havde haabet, egenmægtig i Spidsen, men fulgte bag efter sin Flok af dygtige Mænd som en Hyrde. Han havde lært den kongelige Kunst at kunne opdage, døje i sin Nærhed og bruge udmærkede Mænd«. Af denne Frederik II fra de senere Aar er der intet i Arups Bog. Heller intet af den elskværdige og godlidende Fyrste, der da var afholdt af alle Stænder.

Endelig den sidste Konge, der omtales i Værket, Christian IV. Om de indbyrdes Modsigelser, som Forf.s Bedømmelse af ham indeholder, er tidligere talt. Nu er det sikkert nok, at Billedet af Christian IV i vore Dage er blegnet, at ingen mere vil betragte ham som Danmarks største Konge, navnlig da man har faaet Øjnene op for, at han ikke taaler Sammenligning med sin store samtidige Gustav Adolf. Men dette skyldes dog navnlig hans ulykkelige Udenrigspolitik. Over hans Regering før 1624 har hidtil ingen kastet nogen Skygge. Saaledes er det ikke i denne Bog, hvor Tonen med et mildt Ord er raillerende. I sin Optræden overfor Tyge Brahe er han en »kongedreng paa 20 aar« (S. 647). Er da andre unge Mænd paa 20 Aar ogsaa Dreng? Om Togtet 1599 omkring Nordkap hedder det (S. 651), at Walkendorf »sendte kongen ud paa en sørejse«, et Udtryk, der kunde sættes som Motto over hele Arups Danmarkshistorie. Om hans Virksomhed til Søs under Kalmarkrigen bruges S. 658 Ordene: »Saa optog kong Christian helterollen som admiral«. Om hans »brutalitet« overfor Frederik Rosenkrantz er allerede talt. Det er vist nok, at den unge Christian IV havde sine iøjnefaldende Skøbeligheder, men man giver ikke noget sandt Billede af ham, naar man ikke ogsaa drager hans lysende Egenskaber ind deri, først og fremmest den dybe Følelse for hans Kongepligt, der stiller ham i første Linje blandt Datidens Herskere.

Mange af de Svagheder, hvorunder Arups Værk lider, fører Tanken hen til de af ham saa foragtede nationalliberale Historikere.

Men i Behandlingen af de danske Konger maa man gaa endnu længere tilbage for at finde Parallelen til hans Historieskrivning. Den findes i det 18. Aarh.s Oplysningstid, og som Eksempel kan man da læse Edv. Holms Skildring af Riegels i Biografisk Lexikon. Han ender Fremstillingen af denne iøvrigt begavede, skarpt-synede og fremskridtsvenlige Mand med Ordene: »Skjont han kan fremsætte træffende Bemærkninger, er dette forsvindende i Sammenligning med hans Mangel paa Evne eller Lyst til alvorligt at sætte sig ind i tidligere Tider og forstaa dem; hans Domme over Fortidens Personer er tit dikterede af den besynderligste forudfattede Mening«.

Der er i det foregaaende peget paa en lang Række alvorlige Svagheder, som hæfter ved det nye Værk, der var imødeset med saa megen Forventning.

Danmarks Historie, baade den ydre og den indre, er behandlet uden organisk Forbindelse med den øvrige Verden. Hvilken Betydning den europæiske Politik har haft for Danmark, og hvilken Indsats, mere eller mindre beskeden, vort Land har gjort i den europæiske Koncert, skildres ikke. Naar man læser Bogen, skulde man tro, at den dansk-norske Stat var en Ø, som svømmede ude i Atlanterhavet, langt borte fra det øvrige Europa.

Vender man sig til den indre Udvikling, ser man, at den økonomiske Historieopfattelse, der staar for Forf. som den rette, ikke er lagt til Grund for Behandlingen, ja at det økonomiske Stof ikke en Gang er samlet til et Hele, saa at man ikke forstaar Samspillet mellem den økonomiske og den politiske Udvikling, end sige, at den sidste skulde afhænge af den første. I den politiske Historie, der i Virkeligheden er Hovedsagen for Forfatteren, som for hans Forgængere, er bestemte Enkeltpersoner skudt frem i første Linje paa en Maade, som ikke kan staa for en nærmere Prøvelse, og navnlig er der tillagt Kanslerne en ganske uberettiget Betydning ved en »Regering«, som strider mod alle de Vidnesbyrd, Kilderne aflægger om deres langt mere beskedne Rolle. Den alvorligste Svaghed er dog, at der for vort Lands Indre er supponeret en Udvikling, som strider mod den almindelige europæiske, naar da bortses fra den polske Republiks. Den Grundopfattelse, hvorpaa der herved bygges, nemlig en »Adelsvælde« i det 16. Aarhundrede, tilhører en svunden Tid og var for længst forladt herhjemme. Dens Genoptagelse kan kun betegnes med Ordet Bagstræb.

Ved Siden af alt dette tæller det for saa vidt mindre til, at der heller ikke i Enkelthederne, som forøvrigt ofte er fejlfulde,

er ydet noget overbevisende nyt. Vigtigere er det, at det politiske Syn og de Domme, der giver sig Udtryk i stærkt personligt farvede og vist ofte drilagtigt formede Udtalelser, er mere karakteristiske for Forfatteren end for den Tid, han skildrer, og ikke forhøjer Bogens Værdi. Overhovedet lærer man gennem Bogen kun i ringe Grad det 16de Aarhundredes Aand at kende. Tiden er ikke forstaaet og bedømt ud fra sig selv, men den er lagt paa en bestemt moderne Anskuelses Prokrustesseng, og der hugges mangan en Hæl og klippes mangan en Taa for at tilpasse den herefter. Den nye Indsats ved Værket, som paa pegedes i denne Anmeldelses Begyndelse, synes ikke at kunne give Balance over for denne Dødvægt, end sige Udslag til positiv Side.

Resultatet af denne Prøvelse kan i Virkeligheden ikke undlade at overraske. Ingen vilde vel paa Forhaand have troet, at en Forfatter som denne kunde udsende et Værk, der lider under saa store konstruktive Svagheder.

Arups 16. Aarhundrede maa derfor fra et videnskabeligt Synspunkt — og det er dette, som alene anlægges her — betegnes som et svagt Arbejde. Det er rigtigt, at Fremstillingen er fyldigere og mere mangesidig end nogen tidligere. Men i sin Helhed betegner Bogen næppe noget Fremskridt. Behøver man at frygte for at stemples som falsk Profet, naar man forudsiger, at Forskningen vil komme til at gaa sin Vej udenom dette Værk?

Det er derfor den Tanke, som sidder fastest hos Læseren, naar han endelig slutter, at her er et stort Arbejde at gøre, at Danmarks Historie i Renæssancens og Reformationens Aarhundrede endnu ligger og venter paa unge Videnskabsmænd, der, uden at have Facit færdigt, for Udregningen er gjort, er villige til at begynde derpaa med rene Hjerter og stærke Hænder.

Knud Fabricius.

Ellen Jørgensen: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800. Udgivet af den danske Historiske Forening. København 1930.

Enhver, der har iagttaget Ellen Jørgensens omfattende og righoldige Forskning, vil være overbevist om at hendes nye Arbejde hviler paa grundige Studier og forstaaende Indsigt. Men Bogen betyder tillige et overraskende Skridt frem paa hendes litterære Bane. Man har hidtil kunnet føle overfor hendes Stil og Sprogbehandling, at hun havde lidt Vanskelighed ved at fjerne sig fra Boghylderne eller at faa den samme Friskhed og Naturalighed i Udtryksmaaden, som er saa betegnende for hendes Studiers